

Hind 30 kop.

Wenemaa riigiwõimu ajalugu □ □ □ □ □ □

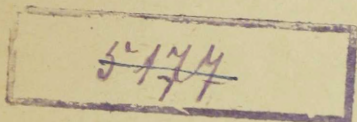
Professor □ □ □ □ □ □ □ □
A. G. Timofejewi järele.

„Teaduse“ kirjastus
Tallinnas, 1909.

Wenemaa riigiwõimu ajalugu □ □ □ □ □ □

Professor □ □ □ □ □ □ □ □
A. G. Timofejewi järele.

„Teaduse“ kirjastus.
Tallinnas, 1909.

2

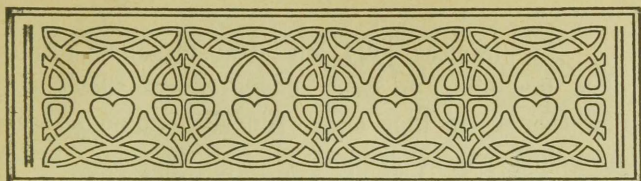
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
64321

M. Antje trükk, Tallinnas.

A 9 490.

Jaguwürstide-, rahwakogu- ja Moskwa- (tsaari-) ajajärk.

1.

Läks mitu tuhat aastat mööda, enne kui esialgne inimene esimesed sammud seltskondlises ja riiklises elus jõudis astuda. Aga ka sellest ajast peale püüawad inimesed wäsimatalt paremat järke kätte. Nemad on juba palju kätte saanud, aga rohkeste on weel töötada, et sinnamaale jõuda, kus iga inimene wabalt wõiks oma jõudu ja osawus tarwitada; et maa peal enam ei oleks isandaid, ei orjasid, ei oleks nalga ega puudust, ja et inimesed tõeste wennad oleksiwad, millest Kristus juba 2000 aastat tagasi kõneles.

Missugusel wiisil on inimesed parema elukorra kätte wõitnud ja mis nad selle kättesaamiseks praegu weel teewad?

Ühe inimese jõud on selle ülesande tarwis täitsa puudulik, ta wõib enam-wähem üleüldisest wõitluses tegew liige olla. Ainsaks abinõuks sellel wäljal on seltskonna ja riigi tegewus, kellel rahwa jõud ja warandus käes on tarwitada. Sellest järgneb juba iseenesest otsus, et kõikide kodanikude hea käekäigu kättewõitmiseks hea riigikorra sisseseadmist ja laialdast waba seltskonna-tegewust tarwis läheb. Nende peale wõib riik toetada, ja ilma nendeta ei wõi ta midagi peale hakata.

Ja meie näeme ka kõikide rahwaste ajaloos, et inimesed paremat riiklist ja seltskondlist korda on kätte püüdnud ja weel püüawad.

Sellepärast on siis ka wõimata niihästi ühe kui teise riigikorra üle kõneleda, et ta wõib igaweste ühesuguseks jääda. Ka ei wõi selle peale toetada, et mõni riigikord on kaua püsinud ja sellepärast ta muutmise alla ei tule. Nõnda näituseks oli Persia schah piiramata wõimuga walitseja; perslased oliwad tema orjad, ta wõis kõik teha, mis iganes tahtis. Niisugune olukord kestis mitu aastasada peaasjalikult waimulikkude, ametnikkude ja teiste isikute toetamisel, sest neil oli selle warjul rahwa kulu peal hea elada. See kord saatis Persia otse hukkaminemise kuristiku kaldale. Ta jäi waeseks, õigust ei olnud enam olemas, nõnda et Persia riik täitsa ähwardas hukka minna. Aga seal sundis wiimasel ajal rahwas walitsust rahwa asemikka kokku kutsuma ja konstitutsioni

wälja kuulutama. Otse naeruwääriline oleks selle juures kõnelda, et wana korda oleks pidanud Përsias sellepärast alal hoidma, et rumal, pime, kõigist äraunustatud rahwas selle all mitu aastasada on elanud, ilma et ta oleks aru saanud, et selles korras just ta õnnetus seisab.

Sellepärast, nagu tähendatud, püüawad kõik rahwad oma jõudu mööda riigikorda paremaks muuta, ja tõeste suudetakse seda järk-järgult ka parandada. Nõnda on Europa riikides politseilik riigikord, kus kodaniku isikul mingit tähtsust ei olnud ja walitsusel igasugune ülewõim käes oli, õigusliks riigikorraks muutunud. Selles on kodaniku isik waba, ja riigiwõim on sunnitud seaduse järele, aga mitte oma waadete ja heaksarwamise järele talitama. Ühes sellega muutus ka walitsuse laad: piiramata wõimuliste walitsuste asemele tekkisiwad konstitutsioonilised walitsused ja wabariigid.

Sellest näeme siis, et seltskondlise ja riiklise elu põhjusseadus igawene liikumine, loomine ja edenemine on. Ainult rumalad ja pahatahtlised inimesed, peaaesjalikult oma isikliste kasude pärast, wõiwad soowida, et riigikorra juures muutust ette ei tuleks. Nad ei pane seda sugugi tähele, et ajast äraläinud, wananenud ja halwa riigikorra alalhoidmine riiki hukatusele wiib. Säherdusel puhul ei edeneks rahwa jõud, milles riigi peatugewus seisab, enam, ja rahwas kaotaks parema tulewiku peale lootuse ja tal ei oleks ka himu tulewiku heaks tööd teha.

Just sellel põhjusel läks ka suur Rooma riik hukka, mis omal ajal suure osa Euroopa, Aasia ja Aafrika üle walitses. Rahwas, keda riik oli ilma õigusega ojadeks muutnud, ei toetanud — riiki ja wägew riik langes sakslastele, arablastele ja türklastele saagiks.

Niisamasuguses seisukorras on praegu 400 miljoni elanikuga määratu suur Hiina riik, kuna riigil oma käest põhjatu suured warandused oleksiwad tarwitada ja peale selle just usinus elanikkude iseäraline omadus on. Siiamaale walitseb piiramata wõimuga walitseja, keda taewa-pojaks nimetatakse, — niiwõrt kõrgel seisab ta oma alamate waatekohast. Selle tagajärg, et Hiinas riigikorra juures tarwilisi muudatusi ette ei wõeta, on see: oma suuruse ja rikkuse peale waatamata on ta hoopis nõrk ja wõib kergeste Euroopa riikidele saagiks langeda. Hoopis selle wastu suutis wäike Jaapani riik, kes õigel ajal tarwilised muudatused riigikorras ette wõttis, wägewaks riigiks tõusta.

Järelikult on rahwa heaks käekäiguks riiklise ja seltskondlise korra alalist parandust tarwis. Just niisama ei ole Wenemaal riigikord ka mitte üheks ja selleksamaks jäänud ja riigiwõim on aja tingimistega ühes muutunud. Ka Wenemaal on riigikord niisama muutunud, nagu see teisteski riikides on sündinud.

Wenemaa riigiwõimu ajalugu wõib kolme suuremasse ajajärku jagada ja nimelt: jaguwürstide- ühes sellega rahwakogu-, Moskwa- (tsaari-) ja kõige wiimaks Peterburi- (keisri-) ajajärgud. *)

II.

Juba kaua aega enne kindlakujulise riigi asutamist elasiwad Wenemaal slaawlased, kelle üle wanemad, würstid, walitsesiwad. Meie tunneme ajaloost mitme niisuguse würsti nime. Linnades peeti jälle üleüldised wabade inimeste koosolekud ära, mida wetshedeks hüüti.

Üksikute maade ühendajaks asusiwad würstline wõim ja kirik. Würstide eesotsas seisiwad kõige wägewamad nende seast, kuna jälle waimulikkude eesotsas metropolidid oliwad, kelle alla kõik Wenemaa waimulikud käisiwad.

Mäherdune oli würstide wõim nende walitsuse all olewates maades?

Sellest waatekohast on aega tarwis jaotada IX. kuni XII. aastasajani, kus ülem wõim Kiiewi würstide käes oli, ja siis XII. aastasajast edasi kuni Moskwa wõimulesaamiseni — XIV. aastasajani, kus ülem wõim Susdali würstide kätte läks.

*) Ajajärk ehk period tähendab seda aega, kus ligikordselt üks ja seesama olukord maksew on. Näituseks walitsesiwad jaguwürstide-ajajärgul Wenemaal würstid, tsaaride-ajajärgul tsaarid jne.

Esimesel ajal oli würost oma würostkonna peameheks ja tal oliwad tähtsad õigused, aga ilmasti ei olnud ta mitte piiramata wõimuga walitseja. Isewalitsuse mõiste oli wenelastele täitsa wõõras. Würostd annawad seadusid, mõistawad kohut, nime-tawad ametnikka, korjawad, rahwa käest maksu, ja peale selle on neil weel neile antud maadest sissetulekuid. Würostri hooleks on würostkonna sõja-line kaitsemine; nad kuulutawad sõda ja teewad rahu. Aga mingisugust tõsisemat tegevust ei wõinud würost mitte oma pea järele ette wõtta, waid selleks läks ta sõjameeste nõupidamist tarwis. Ta sõjaseitsilised oliwad wabad teenijad, kes würostri niikaua teenisid, kui tahtsid, ja kui nad rahul ei olnud, oli neil õigus teise würostri juurde minna. Bojarid oliwad rikkad maapidajad würostkonnas ja nendest oli ka tähtsam sõjawäe osa. Sellest siis ka tuli, et würostd mingit tähtsamat ei wõinud ega saanudki ilma bojaride lubamiseta ja nõupidamiseta ette wõtta.

Nõnda wõttis siis ka Wladimir Püha alles siis ristiusu wastu, kui see oli bojaride poolt heaks kiidetud. Aastal 1169 kuulutas würost Wladimir Mstislaw sõda, ilma et ta selle üle esmalt oleks bojaridega nõupidanud. Kuid wiimased üflesid, et nad würostriga mitte sõtta ei lähe, sest see on ilma nende teadmata ette wõetud. Nõnda piirasid siis kõige pealt sellel ajal würostri wõimu ta wane-mad sõjamehed, bojarid, kes ta täielised nõuandjad

oliwad. Peale selle oli ka waba rahwas weel riigiasjade juhtimises wõimuline otsuseandja, mida ta wetshede läbi tegi.

Wetshe oli linna täieõigusliste kodanikkude, majaperemeeste koosolek. Mõnes kohas, näituseks Nowgorodis, wõtsiwad wetshedest ka nõndanimeetatud wähemad inimesed osa — need oliwad waesemad linnaelanikud ja wabad külamehed. Wetshe koosolekust wõisiwad ka lähedal olewate linna-keste, alewite elanikud osa wõtta, kui nad aga wetshe kokkukutsumise puhul juhtusiwad linnas olema. Wetshe koosolekust wõtsiwad ka bojarid, waimulikud isikud ja würstid osa. Otsused pidiwad ühel häälel wastu wõetama, aga et seda raske oli kätte saada, siis pidi wähemus enamusele järele andma. Ka lõppesiwad koosolekud tihti wastaste erakondade taplemisega, nagu seda Nowgorodis ette tuli. Wetshet wõisiwad kokku kutsuda: würst, ülemad waimulikud, ehk ka lihtsalt kodanikud, kes mingit tähtsat küsimust tahtsiwad ära otsustada. Kokku kutsuti iseäraliste käskjalgade, kuulutajate, wõi jälle suure wetshe-kella läbi.

Missugune oli rahwa õigus wetshe koosolekutel?

Wetshe õigused ei käinud mingi määruse alla, kuid kombe järele wõidi seal kõik tähtsad küsimused otsustamise alla wõtta, näituseks würsti aujärjele kutsumisest peale kuni ta lahtilaskmiseni, ütleme — halwa walitsuse eest. Kõige wõimukam oli Now-

gorodi wetshe, kes täieline walitseja oli. Würost sai seal kõik tingimised wetshe käest. Wetshe pidas nõu sõjakuulutamises, rahutegemises ja wahest oli ta ka ülemaks kohtumõistjaks, kus kodanik isegi surma mõisteti. Ta nõudis, et üks ehk teine walitsuseametnik tuleb lahti lasta, nimetas omalt poolt mehe kuhugi ametisse, ja otsusi pidi muidugi kuulda wõetama.

Wetshe otsused oliwad würostile juba sellepärast sunduslised, et ta wastasel korral rahwa toetuse peale ei oleks wõinud loota ja kergeste oma aujärjest ilma jääda. Seda tuli ka ette, kus würost oma tahtmist püüdis ajada, aga seal pani rahwas ühel nõul ta wastu, ja würost oli sunnitud lepitust otsima.

Sellest näeme siis, et Wene rahwas juba wanal hallil ajal wäga hästi aru sai, mis politikaline wabadus tähendab; oskas rahwa osawõtmist riigiwalitsemises kalliks pidada ja oli ka tõeste riigi ülema wõimu kandja. Nõnda ei ole siis konstitutsionimõiste Wene rahwale sugugi wõõras, waid see on temale juba wanal ajal omane olnud ja ta kodusinnal kaswanud. Wana korra kaitsjad kinnitawad, et konstitutsioniline walitsusekord wäljamaa wäljamõeldus olla, kuid ülemalfoodud kirjeldus näitab, et see sugugi õige ei ole.

Kõige suuremal mõõdul suutis Nowgorodi wetshe würosti wõimu oma alla heita — ta ei wõinud oma woliga maale, ütleme — waldadessegi ametnikka nimetada.

III.

Sel ajal elasiwad würstid päris lihtsat elu ja nad ei teadnud weel midagi nendest hiilgustest, mis teiste walitsejate juures päewakorral oliwad. Kord sai üks Wene würst selleaegse Greeka keisriga kokku ja keisri kaaslased ei suutnud küllalt selle lihtsa ja osalt metsiku wäljanägemisega mehe üle imestada.

Ajaloo kirjutajad kõnelewad, et würstid kiireste jala käisiwad, sõiwad hobuse ja metsloomade liha, mida nad ise süte peal kúpsetasiwad; nad ei kartnud külma, ei puudust ja magasiwad tihti ka lageda taewa all maa peal.

Peale XI. ja XII. aastasaja oli Wene würstide majade sissesead ka weel õige lihtne. Wladimir Monomah andis poegadele õpetuseks, et Wene würst ei tohi laiselda, waid peab wirk majaperemees olema. Würst ärgu lootku alati teenrite peale, waid pangu ise ka käed külge. Ei ole siis ka ime, kui rahwas niisugust würsti, kes kodus tubli peremees ja wõitluses wahwa sõjamees oli, armastama hakkas. Mstislaw Rostislawowitshi kohta tähendab ajalugu: „Ei olnud Wenemaal kohta, kus teda ei oleks tahetud näha“. Weel suuremat armastust suutis ta poeg Mstislaw Udaloj (surnud 1228) rahwa poolt wõita. See würst tegi oma ülesandeks õigust ja tõtt igal pool kaitseda.

Eespool kirjeldatud riigiwõimu kord muutus XII.—XIII. aastasajal, kui ülem wõim Susdali würstide kätte läks. Susdali würstidel oli oma kodus suurem

wõimus, kui Kiiewi würstidel, sest sealne waene ja õige harwalt elaw rahwas ei osanud nii oma õiguste eest wälja astuda, nagu seda nowgorodlaste ja kiiewlaste juures nägime. Sellest siis tuli, et Susdali würstid ka oma osa-jagude kui täielise omanduse peale hakkasiwad waatama. Ja sealt siis tekkisiwad ka kohalised würstide sugud, kes Wladimiris, Tweris, Rjasanis jne. walitsesiwad. Seal läks walitsus wanuse järele ühe würsti käest teise kätte. Wladimiri, Tweri, Rjasani würstide wahekord ei ole enam mitte suguluse läbi tingitud, waid selle asemele astuwad lepingud, nagu see niisugustes riikides harilik on, kes igaüks täitsa oma ette asju ajab. Ühtlasi sellega kõweneb ka würstide wõim. Nagu professor Wladimirski-Budanow tähendab, kaob juba wetshe Susdalis XIII. aastasaja teisel poolel ära ja Wetshe nimega tähendatakse seal mässusi ja salalepinguid. Olud, mis põhjaida-maades würsti wõimu kindlustamist lubasiwad, seisawad selle maa kohalistes iseäraldustes. Nimelt elati siin wäga üksikult ja majanduslised tingimised oliwad siin ka niisugused, mis ei lubanud tugewat bojarideseisust tekkida ega suuri linnasi sündida.

Aga ka Susdali würstidel tuli oma wõimu kindlustades wanade kombetega tubliste wõidelda, nagu seda ühest tähtsamast Susdali würstist Andrei Bogoljubskist wõib ütelda. See würst heitis Kiiewi enese alla ja ta tahtis seda ka Nowgorodiga teha, aga kaotas lahingu. Kodus walitses see würst

kindla käega, kuid see ei meeldinud bojaridele ja nad wõtsiwad nõuks würsti ära tappa. Wandeselts oli 20 inimest suur. Ajaloo kirjutaja jutustab, et wandeseltslased esmalt würsti keldrisse tunginud ja sealt julgustuseks tubliste wiina joonud. Selle peale läinud nad Andrei magamisetoa ukse taha ja kutsunud teda nimepidi. Kui würst seest küsinud, ütelnud nad, et würsti ustaw teener Prokopi ukse taga on.

Würst tundnud häälest ära ja rufanud oma mõõka otsima. Kuid mõõka ei olnud enam seal, — ta oli juba ennemalt ära warastatud.

Wandeseltslased murdnud ukse eest maha ja tunginud magamisetuppa. Würst olnud tugew ja hakanud nendega wõitlema. Aga peagi haawanud kallaletungijad teda mõõkadega ja piikidega. Nad arwanud, et würst juba surnud on, ja läinud minema. Würst elanud alles, wõtnud oma wiimase jõu kokku ja püüdnud ära põgeneda. Kuid wandeseltslased kuulnud ta häält, läinud teda taga otsima ja leidnud ta palwetamast. Seal tapnud nad ta ära. Pärast otsinud ka würsti truu teenri Prokopi üles, kelle niisama ära hukanud. Selle peale rööwinud weel suure hulga würsti warandust ära. Pärast tehtud weel würsti maja maatasa.

Rahwas ei astunud mitte würsti tapjate wastu wälja. See näitab, et rahwas ka wanu wabadusi kalliks pidas, nii et ta nende ärawõtmise pärast würstist lugu ei pidanud ega teda ei armastanud.

Äga Andrei surm ei muutnud Susdalis würosti-
wõimu olusid. Järgnewad würostid ajasiwad sedasama
würostidepolitikat, ja kui tatarlased XIII. aastasajal
wenelased alla heitsiwad, siis kâwendas see weel
würostide wõimu. Tatarlased käisiwad rüüstates läbi
linnade, nii et elanikud nendes waeseks jäiwad; suur
hulk elanikka sai lahingutes surma, ja nõnda ei
olnud neil siis ka mitte wõimalik oma õiguste eest
wõidelda. Teiselt poolt oliwad würostid nüüd wäge-
wa walitseja alamad, kes wõis jaguriikisid nendele
würostidele anda, kellele ta soowis. Würostid wõisi-
wad nüüd sellel puhul, kui nad bojaridega wõi jälle
rahwaga wastamisi läksiwad, wäga hästi Tatar-
khani toetuse peale loota. Professor Sergejewitsh
ütleb, et Wene würostid tatarlaste juures seda wõimu
õppisiwad tundma, millele wõimata on wastu panna,
mis mitte mingisugust lepingutegemist ei salli.
Seega oli see pind, mille peal wetshed seisiwad,
korraga ära häwitatud! Khanidel ei olnud waja rah-
waga mingis asjas kokku leppida, sest nad oliwad
selleks liig wägewad.

Olgu küll, et tatarlased ise Wenemaale ei tungi-
nud, ainult eemalt walitsesiwad, kuid sellegi pärast
tõiwad nad Wene riigiwõimu ajaloosse suure pöörde.

Just sellepärast, et wenelased osade kaupa
oliwad laiali pillutatud ja neil korraldatud sõja-
wõimu ei olnud, oli nende allaheitmine tatarlastele
ka kerge asi. Wõidetud Wene würostid ei mõtelnudki
wastupanemise peale. Nad tunnistasiwad ennast

khanide alamateks ja läksiwad nende käest oma õiguste kinnitamist saama. Sedasama tegi ka waimulik seisus. Kuid selle alanduse eest pidi muidugi rahwas maksma. Linnades korjasiwad tatarlaste ametnikud maksu. Neid würsta, kes tatarlastele meele järele oliwad, toetati ka teiste würstide ja linnade wastu wõitlemises. Esimesed Wenemaa poliitikalise ühendamise katsed läksiwad just tatarlaste poolt wälja. Nad aitasiwad siin oma kasude wastu tatarlaste juures lugupidamises olewat suurwürsti teisi würostiriikisid oma alla heita.

Ka isikliste tülide puhul, näitab professor Sergejewitsh, pööراسiwad würostid tatarlaste poole ja häwitasiwad tihti nende abil Wene linnad ära. Aastal 1293 tülitseiwad Aleksander Newski pojad Dimitri ja Andrei isekeskis. Würost Andrei läks kaebtusega tatarlaste juurde, kus ta wennale rasket nuhtlust palus. Ja nuhtlus tuli niiwõrt rängaste, et tatarlased sellel puhul 14 linna ära häwitasiwad, mille hulgas ka Wladimir, Susdal, Kolomna, Moskwa jne. oliwad. Tatarlased korjasiwad hulga saaki kokku.

Kõik ülewaltähendatud asjaolud häwitasiwad kiireste wenelaste wabaduse ära ja walmistasiwad orjapõlwe ette. See muutus sündis Moskwa ajajärgul.

IV.

XIV. aastasajal hakkawad würostiriigid Moskwa würostide wõimu alla ühinema. Moskwa würosti-

riik kaswab kiireste. Iwan Kalita (surnud 1341) ajal oli Moskwa würstiriigis kõigest 6 linna, aga aastal 1462 pärandas würst Wassili Pime oma poegadele umbes 25 linna. Selle aja jooksul suurenes Moskwa würstiriik 600 ruutpenikoorma pealt 15.000 peale. Ühes sellega kaswas ka ta wõim. Suurwürst Iwan III. heitis ka tatarlaste ikke täitsa maha, olgugi et see juba ammugi niiwõrt nõrgaks oli jäänud, et tal esialguslist tähendust pooleski enam ei olnud. Omal ajal tapeti würst Mihail Tshernigowski khani käsu peale tatarlaste laagris sellepärast ära, et ta paganate kombeid ei täitnud. Niisugusid asju ei tulnud nüüd ammugi enam ette.

Iwan III. († 1505) ja tema poeg Wassili III. († 1533) suutsiwad juba wanade kombete wastu niiwõrt mõjuwalt üles astuda, et nendest wäljamaal kui piiramata-wõimulistest walitsejatest kõneldi. See aitas ka Moskwa würstide wõimu suurendamiseks kaasa, et neil rohkeste maad käes oli. Seega elas ju nende laialdaste maade peal ka rohkeste inimesi. Prof. Sergejewitsh ütleb, et Moskwa würstide käes sõjaline ja rahaline jõud seisis. Niisuguse jõu omanikkudel ei olnud juba tarwis rahwaga mitte mingisse lepingusse astuda. Nemad wõisiwad käskida. Ja kuigi tarwis oli rahwaga mõnda nõu pidada, siis ei olnud selleks wana wetshe kuju enam kohane ja oli uusi kujusid tarwis, mis ka juba XIV. aastasajal semstwokoosolekute kujul hakati wälja töötama.

Nagu eespool tähendatud kadus wetshe alles XIII. aastasajal ja Iwan III. ja Wassili III. ajal kadus ka Nowgorodis ja Pihkwas Wene rahwa õigus. Ainult XVI. ja XVII. aastasajal mälestatakse semstwokoosolekutel rahwa õigust. Iuba läks bojaridel oma teenistusewabaduse hoidmine, ühest kohast teise minemine õige raskeks. Moskwa würstid katsusiwad nende ärasõitu igapidi takistada ja püüdsiwad nende õigusi täitsa häwitada. Wõefi ka kahtlastelt würstidelt selleks allkirjasi, et nad ära ei sõida ja sellest õigusest ennast täitsa lahti ütlewad. Peale Wassili III. surma tõusis korraks bojarideseisuse tähtsus, kui Iwan Hirmus alles alaealine oli.

Kuni Iwan Hirmsani ei olnud Moskwa würstid weel oma õiguste küsimust harutamise alla wõtnud ja seda tegi esimisena Iwan IV., kes ajaloos Hirmsa nime kannab. Just tema walitsemise algusel püüdsiwad bojarid oma õigused maksma panna. Iwan Hirmus kuulutas kõige esiteks wälja, et Moskwa würst on — isewalitseja. Ta tegi seda würst Kurbskile saadetud kirjas. Wiimane oli ta juurest Leedu- maale põgenenud ja heitis sealt nüüd tsaarile ta seadusewastalisi tegusid ette. Iwan IV. seletas ka, kudas isewalitsuse algus Wladimir Pühast peale põlw-põlwelt edasi pärandatud, kuni tema selle osaliseks saanud. Ta ütles, et ta seda Jumala tahtmisel ja oma wanemate ja esiwanemate õnnistusel wõtnud. Iwan Hirmsa arwamise järele oli ristiusulisel walitsejal wõimus surmaga karistada ja andeks

anda. Aga Iwan Hirmus ei tunnistanud rahwa ja bojaride õigusi weel mitte täitsa tühjaks. Ta juurde kogusiwad koosolekud kokku, mõnesugused asutused tõusiwad Moskwa kodanikkude heakskiitmisel elusse ja bojaride duumat ei häwitatud ka mitte ära.

Nõnda on siis Iwan Hirmus esimene Moskwa walitseja, kes ennast awalikult isewalitsejaks wälja kuulutas ja enesele tsaari aunime wõttis. Iwan IV. tegewusest on näha, kudas ta piiramata wõimuga ristiusulise walitseja õigustest aru sai, kellel wõim on nuhelda ja andeks anda, nagu ta seda just heaks arwab.

Nagu teada, ei usaldanud ta bojarisi, karis nende poolt äraandmist ja soowis siis ka sellel põhjusel bojaride wõimu täitsa ära häwitada.

Iwan IV. jagas riigi wäikestesse osadesse ja seadis omalt poolt usaldusemehed, Wene ajaloo „opritshnikkude“ nime all tuntud, üksikute osade ülewaatajateks. Opritshnikkudeks saiwad mehed, keda tsaar täitsa usaldas ja kes iga pidi ta sõna kuulsiwad.

Nõnda hakkas siis tsaar oma heaksarwamise järele walitsema ja arwatawate äraandjatega talitama. Kõige pealt andis ta opritshnikkudele oma pea järele talitamiseks täielise woli. Tsaar sõitis Aleksandrowski alewisse, kus ta enesele kloostri-ülema riided selga pani ja oma 300 opritshnikule jälle munga-ülkonnad, ja seal hakati siis jumalateenistusi pidama. Need kestsiwad kaua ja tsaar palus ise

niiwõrt ärdaste, et ta' otsa peale rohkest maa wastu kumardamisest muhud üles ajasiwad. Jumalateenis-tused lõppesiwad ülitoredate pidustustega ja siia-maale kuulmata piinamistega ja surmanuhflustega.

Wäga osawaste kirjeldab Kostomarow oma uudisjutus „Kudejar“ neid piinamisi, millest järgmi-sed osad wälja wõtame.

„Suures, pikas ruumis, millele ülewal olew trellidega kaetud akende rida walgust andis, nägi „Kudejar“ mitmesugusid piinariistu. Seal oli neid kassiküünte kujulisi, saagisi, suuri nõelu, naelu, mis laua sisse löödud ja mille terawad otsad üles-pidi oliwad. Nurgas küdes päratu suur ahi. Kõik põrand oli werrega üle ujutatud. Keset ruumi oli troon. Tsaar istus pojaga waikselt trooni ääres pingi peal. Nende taga wiibis tsaari armualuste salk.

Toodi pikk keskealine mees sisse. Ta kõrwal tuli hirmunud näoga naisterahwas ja 17-aastane poiss.

Tsaari käsu peale tõiwad opritshnikud suure laua, millel terawad naelad sees oliwad, sinna ja sidusiwad alasti wõetud Kasarini selgapidi sinna külge. Rinda, kõhtu ja käsa põletati põlewa taelaga

Tsaar ütles :

„Kudejar ja sina, Mamstrjuk, pekske „kassidega“ Kasarini naine ja poeg ta silmade ees surnuks. Häwitage see kutsikasugu täitsa.“

Naisterahwas kisti pealaest jalatallani paljaks, seoti käed ja jalad kinni ja pandi põrandale. Nii-

sama tehti ka poisikesega. Kudejar peksis, läi kõigest jõust ema, Mamstrjuk jälle poissi, aga teised opritshnikud keerasiwad wahetewahel neil selja, siis jälle rinna ülespoole. Ja niikaua pekseti neid, kuni nad suriwad.

Sellepeale toodi terwe perekond sisse. Isa, elatanud naine, kaks tütar ja kaks lapsukest.

„Waata“, ütles tsaar, „meie hakkame su tütardest peale. Tõmmake nad jalgupidi üles ja saagige pooleks.

Kuni opritshnikud käsku täitsiwad, läks tsaar Tjutewi lähedale, kes põlwili oli, ja ütles lõhkikistud tütarde peale näidates:

„Waata oma sugu häbi ja piina nüüd pealt. Waata, missugust palka truuduseta ja kawalad orjad saawad.“

Emal formas meeletumas olekus tütarde juurde, kelle weri ojana woolas. Opritshnik paiskas ta tugewal tõukel eemale.

„Wäikesed lapsed wisake ahju!“ mõirgas tsaar.

Naisterahwas kaotas hoopis otsustamisewõimu, ta hüüdis midagi, millest äraneedmist kuulus.

„Ah, ta uriseb weel oma keelega,“ ütles tsaar. „Pange talle kõis suhu ja käristage kõrwuni lõhki. Aga sina, Kudejar, forgi teda nõeltega.“

Opritshnikud täitsiwad tsaari käsku ja Kudejar torkis teda suure nõelaga igale poole kehasse.

„Küllalt,“ ütles tsaar, „löö talle nael ajudesse!“

Kudejar täitis tsaari käsku, aga paar opritshnikku hoidiswad isa käsist kinni ja talle walati sauest potist sula tina suhu.

„Joo, joo tulist jooki!“ kõneles tsaar.

Tjutew langes maha ja wiskles weidi aega põrandal. Tsaar fundis ta kramplemisest lõbu.

Sellepeale toodi ilus 25-aastane meesterahwas ühes wana emaga sisse. Ta nägu funnistas nooruse-iludust. Naisterahwas hoidis oma pea nii kõrgel ja julgeste, just kui oleks ta kingitust läinud wastu wõtma.

Tsaar ütles:

„Würst Boris Tulupow, sa unustasid Jumala ära ja põlgasid meie suurt armu, mis sinule ja su sugule osaks on saanud. Sa tahtsid meie waenlase juurde põgeneda, selle äraandja Kuberski wiisil. Ja sinu ema oli sinule selle juures abiliseks. Aga Jumal tegi seda awalikuks: sind wõeti teel kinni, ja selle eest pead sa surema. Pange ta teiba otsa!“

„Tsaar, walitseja“, ütles hukkamõistetetu, „mina ei ole mitte sinu wastu äraandja, aga sinu riigist tahtsin ainult su waljuse pärast ära põgeneda, mille alla meie ilma süüta langeme. Kui koera ilma-asjata peksetakse, siis jookseb ta ka ära. Nüüd oleme su käes, tee meiega mis tahad. Aga ka sina lähed kohtu ette — Jumala ette. Ta mõistab meie kõikide pärast su peale kohut.“

Noormees löödi terawa teiba otsa.

„Sina ei ole tsaar,“ kisendas ema, „sina oled kurat, sa oled werejänuline metselajas. Piina meid, kisu lõhki! Ole sa Jumala ees ära neetud! Sa lõped ise ja kõik su werejanuline sugu!“

„Ah, ah, ah,“ kisendas tsaar. „Würstiproua, sul on ju päris wananaise keel. Näha on, et sa naljakas naisterahwas oled. Ma tahan sulle ka lusfilise surma walmistada. Kõdistage ta surnuks. Kudejar, hakka sa peale!“

Raske töö langes Kudejari peale. Würstiproua jooksis igale poole poja ümber, kes teiba otsas seisis. Kudejar jooksis ta järele. Temaga ühinesiwad ka teised. Würstiproua kisendas, naeris metsikult, ja kukkus wiimaks mõistust kaotades maha. Teda lasti weidi puhata. Kui ta jälle mõistusele tuli, jooksis ta poja juurde. Opritshnikud püüdsiwad ta sealt kinni, wiskasiwad põrandale ja kõdistasiwad surnuks.

See rahustas tsaari mõneks minutiks. Siis käskis ta feisi ette tuua. 11 mõisnikku toodi sisse.

Tsaar käskis nad täitsa alasti wõtta. Wiiele käskis oma silmade all keewa wett kaela kallata, mille juures kahele opritshnikule, kes tsaari käsku täitsiwad, õnnetus juhtus: nad walasiwad ka kogemata enda peale wett. Tsaar naeris seda nähes. Kolmel raiuti käed otsast ära ja kolmel jälle jalad alt ära ja mõlemaid pekseti piitsaga. Esimesed, kellel käed ära raiuti, sunniti jooksuma ja jalutumad roomama. Kui nad kange werejooksu pärast mõis-

tuse kaotasiwad, siis käskis tsaar Kudejari neile rusikaga pähe peksta ja nad maha lüüa.

Nüüd pööras tsaar opritshnikkude poole ja küsis kõwaste:

„Kas mu kohtumõistmine on õige?“

„Õige, walitseja!“ kisendasiwad opritshnikud.
„Niisama õige kui Jumala kohus!“

Edasi jutustatakse, kudas tsaar ühe oma lähedal olewa opritshniku, Basmanowi peale wihastas, keda ta sundis oma isa ära tappa. Kostomarow kõneleb sellest Iwan Hirmsa kohtumõistmisest järgmiselt:

„Kas teie kõik ei andnud wannet, kui opritshnikkude hulka astusite, et ka mitte oma lihasele isale armu ei anna, kui seda tsaari au ja terwis nõuab?“

„Sedka, ka sina andsid ju selle wande! Näita nüüd, et sa mitte ainult suuga wannet ei pea, waid ka teoga. Sinu isa on tsaari äraandja, tappa ta ära!“

„Löö, Fedor, kui tsaar käsib,“ ütles Aleksei Basmanow.

Fedor löi noaga isale südamesse.

Iwan Hirmus ei talitanud niiwiisi mitte ainult bojaridega ja oma teenijatega, waid ka oma sugulastega. Ta käskis oma poolewenna Wladimir Andrejewitshi ära tappa, sellepeale Wladimiri ema ja oma pruudi wenna Jüri lese ära uputada.

Nõnda sattus ka Kudejar, nagu Kostomarow jutustab, tsaari wiha alla ja opritshnik pandi selle laua peale sööma, kus kohal ta armas naine ülespooduna rippus. Ta seati nii, et iga käeliigutusega naise külge puutus. Seesama Kudejar tahtis wiimaks tsaari kallale karata, ja selle eest lasti ta siis külmas keldris nälga surra.

Seesama tsaar lõi ka hirmsas wihatujus oma rauast porgaga oma poja, aujärjepärija maha.

Wõitluses bojaridega laskis Iwan IV neid üle poolte maha tappa ja wähenDas seega ka suureste nende wõimu ja tähtsust. Aga ta ei jäänud wõitluse juurde bojaridega pidama. Ta oli ilma halasamata kõigi wastu, kelle juures ta aga mässumeele üle kahtlusesse sattus. Keegi kelm tegi walekirja, milles oli üteldud, et Nowgorod tahta ennast Poola alla anda. Ja see oli põhjuseks, et ta Nowgorodi tuli ära häwitama.

Tuntud ajaloo-teadlane Solowjew kirjutab selle üle järgmist:

2. jaanuaril 1570 ilmus Nowgorodisse tsaari wäe eessalk, kelle kord oli linna wahi alla wõtta, nõnda et sealt mitte ükski inimene wälja ei pääseks. 6. jaanuaril tuli tsaar ise oma pojaga, õuekonnaga ja 1500 küfiga. Teisel päewal wõeti kõige pealt mungad ja kloostri-ülemad käsile. Nad pekseti keppidega surnuks ja surnukehad saadeti kloostrisse mahamatmiseks. Kolmandamal päewal läks tsaar ise kindlusesse Sofia kirikusse jumalateenis-

tusele. Wolhowi sillal tuli talle, nagu komme nõuab, ülempiiskop Pimen ristiga wastu; aga tsaar ei läinud risti juurde. Tsaar tegi ülempiiskopile äraandmise eest etteheiteid, käskis teda jumalateenistust pidada ja läks selle järele kõrge waimuliku juurde lõunat sööma.

Tsaar istus laua taha — jutustab Solowjew oma raamatus „Wenemaa ajalugu“ ll. lhk. 173—174, ja hakkas sööma. Äkitselt andis tsaar hirmsa kisendamise läbi, nagu see moodiks oli, oma würstidele ja bojaridele märku ja need hakkasiwad ülempiiskopi kassasid rööwima. Siis wõeti ka ülempiiskop kinni. Sellepeale läksiwad bojarid Sofia kirikusse ja wõtsiwad sealt kiriku ehted ja warandused ära. Nii tehti ka kõigis teistes kirikutes ja kloostrites. Selle aja sees läks tsaar ühes ülempiiskopi majast oma korterisse, kus siis kohut hakati pidama. Ta juurde toodi sinna Nowgorodi elanikka, keda wahi all peeti; neid piinati, põletati. Süüdistatud seoti saanide külge, weeti Wolhowi sillale, kust neid jõkke wisati; naistel ja lastel seoti käed-jalad kinni ja wisati kõige kõrgemalt kohalt wette; wäikesed lapsed seoti emade külge kinni ja wisati wette. Et keegi ei saaks ära pääseda, selleks sõitsiwad bojaride lapsed lootsikutega mööda jõge, kus nad oda-dega, pootshaakidega ja kirwestega igaühe põhja wirutasiwad, kes peale juhtus tulema.

Nõnda tehti igapäew terwelt 5 nädalat. Peale kohtu ja häwitamise lõpu sõitis tsaar ümber Nowgorodi,

kus ta kloostrites käis ja munkade kongisi käskis riisuda. Ta käskis wilja-aidad ja nabad põlema süüdata, loomad maha tappa. Pärast käskis ta Nowgorodis kõik poed puhtaks riisuda, kaubad põhjani laiali pillata. Sellel ajal saadeti sõjariistus wäesalgad igale poole umbes 250 wersta ümber linna olewatesse kohtadesse ja igal pool kästi kõik paljaks riisuda ja ära häwitada. Kogu see häwitamine kestis 6 nädalat.

Niisugune oli Iwan IV. tegewus, kes awalikult kuulutas, et tal wõim on oma heaksarwamise järelle armu anda ja karistada. Walitseja, kes mitte mingisugust wasturääkimist ei sallinud, muutus peatselt wereimejaks ja wägiwaldseks piinajaks. Juba see oli sellel ajal äraandmine, kui ülemaltähendatud tegusid mitte heaks ei kiidetud. On teada, et tsaar metropolidi Silippi laskis sellepärast ära tappa, et see julges talle midagi noomiwalt ütelda. Äkildane oli tsaar ja nuhtlus langes kergeste ta lähimate sõprade peale. A. Tolstoi jutustab oma romanis „Würst Serebrjanõi“, et tsaar olla ühe wana bojari Morosowi peale pahaseks saanud ja käskinud talle narriülikonna selga ajada. Aga bojar ütles tsaarile ta tegude kohta tõtt suu sisse, kuna ta selle eest muidugi pidi surema.

„Kudas ma sulle nalja teen?“ küsis Morosow küünarnukkidega laua peale foetades tsaari käest ja walitsejale silmi waadates. „Sa oled tark naljastuste peale. Missugusid naljasi ei ole küll sellest

ajast saadik, kui sa Wenemaad walitses, siin ette tulnud. Sa naljatasid juba siis, kui alles poisikene olid, ja ajasid rahwast uulitsal hobusega puruks. Lõbustasid ennast jahi peal, kui koerapoistele käsu andsid würost Schuiskit ära tappa. Kui Pihkwa elanikud tuliwad sinule sinna pandud asewalitseja peale kaebama, siis walmistasid sa enesele seega lõbusat nalja, et neile keewa tõrwa käskisid habemesse walada.“

Opritshnikud tahtsiwad bojari kallale tungida, kuid tsaar peatas neid.

„Aga see oli kõik lapsenali,“ kõneles Morosow edasi. „See tüütas sind warsti ära. Sa hakkasid tähtsaid mehi munkadeks pügama ja oma lõbuks häbistasid sa nende naisi ja tütreid. Ka see tüütas sind peatselt ära. Siis hakkasid sa oma paremaid teenijaid wälja walima ja neid piinama. See oli lõbusam tegewus, ei tüüdanud ära. Ja seal hakkasid sa ka Kristuse kirikut teotama. Sa wõtsid igasugused hulgused, panid nad munkade riidesse, ka enesele ajasid selle ülikonna selga. Ja päewal tapsite siis inimesi ja õösel laulsite kiituselaulusid. Sa olid ise üleni werine, laulsid ja helistasid ja ise pidasid peatselt ka jumalateenistustki. See oli kõige lõbusam nali, niisugust ei suuda juba keegi teine wälja mõtelda.“

Hirmu ärataw oli wana sõjajuhataja nägu waikiwate opritshnikkude hulgas. Ta narri-ülikond kaotas oma mõju. Ta fihedate silmaripsmete alt

sähwisiwad wälgud. Walge habe langes suurepäraliselt rinnale. Tema suurusega wõrreldes jäi tsaar hoopis wäikeseks.

„Walitseja,“ kõneles Morosow edasi, „su uus naljataja on su ees? Kuula ta wiimast nalja. Kuni sa elad, seisab rahwa suu hirmu pärast wait. Aga läheb see neetud walitsuse-aeg mööda, siis käib su nimi ka sugukonna käest sugukonna kätte needmiseks edasi. Siis algab Issanda wiimane kohus. Kõik need sajad ja tuhanded, keda sa oled tapnud, kõik piinatud naised ja lapsed, keda sa piinasid ja häwitasid, kaebawad sinu peale Issanda ees ja nõuawad sulle, oma piinajale, nuhtlust. Ja ühel hirmsal päewal seisan ka mina Issanda ees, sellessamas narri-ülikonnas, ja nõuan oma au tagasi, mis sa minu käest oled ära riisunud. Ja sind wisatakse igawesse tulesse, mis on kuraditele ja tema inglitele walmistatud.“

Morosow waikis, heitis ülipõlgawa pilgu tsaari armualuste peale ja läks, ilma et keegi teda oleks julenud kinni pidada. Kellegil ei tulnud mõttesse teda kinni hoida.

Tähtsalt astus ta laudade ridade wahelt läbi ja kui ta kellukeste kõla (narri-ülikonna küljes) waikis, siis wabanesiwad ka opritshnikud kohmetusest. Maljuta tõusis üles ja ütles tsaarile:

„Kas käsid teda kohe praegu maha lüüa wõi wangi panna?“

„Wangi!“ hüüdis tsaar, kuna ta hinge sai tõmmata. „Hoidke teda, saatke teda! Waadake, et ta ei kärwa, kuni aeg tuleb. Sina wastad oma peaga ta eest.“

Peale Jwan Hirmsa surma kindlustati tsaari wõimu ikka edasi, olgugi et see ilma endiste kole-duste ja piinamisteta sündis. See wõimu kindlustamine seisis kõige pealt nende inimeste najal, kelle õladel raske wäeteenistus seisis. Neile pidiwad muidugi teised seisused ülespidamist muretsema. Talupojad oliwad sunnitud mõisnikkude maid harima, et need siis oma korda wõisiwad wäeteenistuses wiibida. Kui talupoegade elukord wäga raskeks tehti ja neile ära keelati ühe mõisniku juurest teise juurde minna, siis hakkasiwad ka talupojad siinamaale asumata ja tundmata maid üles otsima, et sinna põgeneda. Endised pärismaad jäiwad sellel põhjusel ka aeg-ajalt tühjemaks.

XVI. aastasaja teisel poolel, kõneleb professor Platonow, oli Moskwa riigis palju tühjaks jäänud maid; elanikud oliwad küladest ära põgenenud, kirikutes ei olnud laulmist kuulda. Kuni nüüdse ajani on sellest weel mälestus järele jäänud ja tühjaks jäänud kohad on oma nimed alal hoidnud.

Wäikesed mõisnikud sattusiwad raskesse seisukorda, sest neil ei olnud ju wõimalik niipalju talupoegadele maksta, kui rikastel meestel. Ja sellest siis tuli, et talupoegade äraminemise üle alaliselt kaebusi tõsteti ja talupoegade õigusi enam ja enam kit-

sendati. Juba 1497 tegi seadus talupoegade äraminemise kohta mõnesugusid kitsendusi ja 1550 kinnitati need maksuaks. Iwan IV. walitsuse lõpul läks mõisnikkude seisukord weel pahemaks, milleks sõjad ja sisemised korratused mõjusiwad. Seal tahtis walitsus mõisnikka awitada ja talupoegadele keelati ähest kohast teise minek täitsa ära. See sündis XVI. aastasaja lõpul.

Üleüldist käsku ei olnud, mis talupojad täitsa oleks maa külge köitnud, aga Fedor Iwanowitshi walitsuse ajal ilmuwad juba käsud, mille järele põgenejaid endistele mõisnikkudele tuleb tagasi anda. Sellest ajast langeb siis Wene rahwas orjapõlmesse. Rahwas, kes kord waba oli olnud, jääb nüüd mõisnikkude täieliseks omanduseks.

Talupoegade õiguste kaotamine, orjapõlwe tulek sündis nõnda siis riigi wõimu wägewamaks minemise järele. Aga juba sellel ajal, nagu peagi näeme, oliwad kõik seisused riigi tööjõuks ja kõik peawad sunduslist riigiteenistust kandma, kelle üle ainult riigiwõim korraldawaks ja käsutawaks wõimuks seisab.

Nõnda sai siis XVI. aastasajal Moskwa walitsejate wõim wanade pruukide üle täielise wõimu oma kätte. Aga need wanad kombad ei wõinud ju jäljetumalt kaduda.

Iwan IV. koledad waljused sundisiwad ju muidugi wanu häid aegasid mäletama ja mõisnikud hakkisiwad mõtlema, kudas tsaari õigusi kitsendada.

Kui Wassili Schuiski 1606 tsaariks waliti, lasti teda kiri anda, et ta kedagi ilma tõsise kohtupidamiseta surma ei anna. Tõsise kohtupidamise all mõisteti seda, mida bojaridega ühtlaselt peeti. Ka nõuti seda, et hukkamõistetute warandust ei wõida ära wõtta jne.

Kui 1610 Poola kuninga poeg Wladislaw waliti, pandi talle ka mitmesugused tingimised ette, mis ta wõimu pidiwad piirama. Näituseks ei wõinud uus walitseja ilma bojaride nõusolemiseta seadusi muuta, maksusi peale panna. Need kirjalikud tingimised on siimaale järele jäänud. Ka esimene Romanowi sugust walitseja Mihail Feodorowitsh wõttis need tingimised wastu.

Sellest näeme siis, et XVI. aastasajal, selle peale waatamata, et walitseja, tsaari wõim küll määratu suur oli, teda ikkagi ei wõinud ilma kitsendamata wõimuga walitsejaks pidada.

Bojaride duumas oliwad würstid ja bojarid, wanae tähtsate sugude esitajad, laiade maade pidajad. Pärastpoole nimetas tsaar sellele duumale omalt poolt weel liikmeid juurde. Ta asupaik oli lossis ja duuma liikmed oliwad alati tsaari ümbruses. Harilikult waadati uued seadused duumas läbi, ja duuma asi oli ka wäljamaa walitsejatega läbirääkimisi pidada ja niisama ka walitsuse ja kohtu tähtsamate küsimuste harutamine. Aga bojaride duuma õigused ei olnud mitte rajatud ja tsaaril oli wõim ka nende otsuste alla ennast mitte alandada.

Selleks leiawad Wene ajalooteadlased ajaloost näitusi.

Nõnda pidas siis tsaar üksikute bojaridega ja ka bojaride duumaga nõu, kuulas neid, ütles, mis teha, ja bojarid tegiwad otsuse. Bojaride duumal ei olnud otsustamise-õigust, ta wõis ainult nõu anda, aga sellegi pärast oli sellel õigusel oma kohast suur tähendus.

Ka rahwas wõttis Moskwa riigis walitsusest osa, nimelt semstwoosolekute läbi. Sellel koosolekul pidiwad waba rahwa asemikud (päriskalad ja -orjad ei wõinud sinna asemikka saata) „terwe rahwa“ nimel kõnelema. Semstwo koosolekutest wõttis kõrgem waimulik seisus osa — oma tahtmise järele ilma walimata, siis weel bojarid, mõisnikud, kaupmehed jne. Nõudeks oli, et semstwoosoleku liikmeks walitud isikud pidiwad „head ja arukad“ inimesed olema. Nende kogude liikmete arw oli õige mitmesugune. Kõige arwurikkam oli semstwokogu 1648. aastal, kus liikmeid, waimulikud ühes arwamata, 240 oli.

Semstwokogu awas walitseja oma kõnega, milles ta neid põhjusid teatas, mispärast kogu kokku kutsutud, ja ühtlasi ka küsimused, mis harutamise alla tulewad, awaldas. Semstwokogude õigusele ei olnud seaduses mitte mingisugusid piirisi pandud. Nagu juba tähendatud, ei olnud walitseja ka mitte kohustatud neid kokku kutsuma, wõis ju ka ilma nendeta talitada. Aastast 1658 ei kutsutud

täielisi kogusid mitte enam kokku, sest, nagu professor Sergejewitsh ära näitab, ei olnud bojaridnendega mitte enam rahul, kes tsaari wõimu oma kasuks tahtsiwad tarwitada. Ka näitasiwad semstwo-kogu liikmed mitmesuguste kuri- ja ülekohtu-tegude peale, mis bojaridele sugugi ei meeldinud, ja nad püüdsiwad tsaarile selgeks teha, et need kogud täitsa ilmaaegu on. Nõnda ei kutsuta siis XVII. aastasajast semstwo koosolekuid mitte enam täiel arwul kokku. Ainult haruldastel kordadel kutsutakse, poolikud kogud kokku.

V.

Nagu ülemal juba kirjeldatud, oli Moskwa riigis nüüd wägew riigiwõim asumas. Bojarid oliwad oma endise politilise tähenduse ära kaotanud, oliwad rikaste meestena tsaari lähemad nõuandjad. Semstwo koosolekud ei wõinud nende tähendust wähendada, sest need tuliwad hoopis harwa kokku, kuna bojarid alaliselt tsaari ümber asusiwad. Nõnda siis tuli, et lihtrahwa peale aja jooksul rasked maksud kogunesiwad ja ta seisukord läks Moskwa riigis niuwõrt raskeks, et mitmed talupojad ja feised, kellel niuwõrt jõudu oli, kasakate juurde ja mujale põgenesiwad. Üleüldse tundsiwad küla- ja linnaelanikud oma seisukrora sellel ajal wäga raske olewat ja oliwad walmis igasugust liikumist toetama, mille eesmärk oleks olnud seisu-

korda nendel kergendada. Sellele tuli weel usuline lõhe, wanausulised juurde, keda hakati walitsuse poolt taga kiusama. Ka need ei olnud ju selleaegse walitsuse wastu kudagi sõbralised. Suurt Wenemaa mässu 1605 — 1613 seletatakse just selle waral wõimalikuks, et inimesed walitsuse poolt suurte raskuste alla oliwad heidetud. Just sellel põhjusel wõis mässu peamehe Stenka Rasini salk nii wägew olla, üliarwurikkaks minna, et rahwas bojaride ja ametnikkude walitsust põlgas. Paneme seda mässu, mis Wenemaa ajaloos wäga tähtjas on, lähemalt tähele.

Aastal 1665 laskis tsaari wäeülem Dolgoruki Poola sõja ajal kasakate ülema Rasini sellepärast surma saata, et ta oma woliga teenistusest ära läks. Hukatul jäiwad kaks wenda Stepan ja Froll elusse. Järgmisel aastal, 1666, wõttis Stepan ette wabaid kasakaid koguda, inimesi, kes Moskwa tsaaririigist oliwad ära põgenenud. Ta tahtis wenna eest kätte maksta ja Moskwa bojarisi ja teisa tähtsaid isikuid riisuda. Ta kogus enese juurde waeseid kasakaid, sest et jäukad Moskwa tsaari teenistust ja palku enamaks pidasiwad, nii et Rasin nende peale ei wõinud loota.

Algusel wiibis Rasin oma sõpradega Wolga jõe peal, aga selle järele, 1668, läks ta Kaspia merele. Ta laotas ja rööwis kalda-äärsed Persia maad puhtaks ja häwitas ka Persia wäe ära, kes ta wastu wälja saadeti. Aga järgmisel aastal tuli ta Wolga peale, Astrahanisse tagasi. Astrahani

sõjapealikud kuulufasiwad Moskwa tsaari lubaga kasakatele nende süüde eest armu, kui nad tähtsaid inimesi, keda nad wangis peawad, lahti lasewad, kui nad suurükid wälja annawad ja selle waranduse kätte annawad, mis Persia laewadelt ära wõtsiwad. See warandus oli Persia walitseja poolt Moskwa tsaarile kingituseks määratud. Wäepealikud saiwad Rasini käest rikkalikult altkäemaksu, kuid neid tingimisi ta ei täitnud. Sõjariistu ja inimesi anti osalt wälja ja Rasin läks Doni jõele põhjatu rikka saagiga. Warsti ulatas Rasini kuulsus kaugele ja ta juurde hakkasiwad peagi kasakad ja muud inimesed suurel hulgal woolama. „Rasin oli,“ jutustab ajalooteadlane, „kõigi wastu helde ja lahke, jagas juurdetulejatega oma saagi, toitis näljaseid ja kattis waeseid. Teda nimetati isakeseks, peeti imetegijaks, usti igas asjas ta mõistuse, wäe ja õnne sisse. Ta ei püüdnud ennast teistest kasakatest ei kudagi eraldada, elas niisama, nagu kõik teisedki. Kõik, mis ta Persiast kogus, jagas ta waeste kätte. Stenka nagu oleks teistele, aga mitte enesele elanud.“

Doni jõel olles kogus Stenka Rasin suured sõjawäed kokku ja läks siis aastal 1670 Tsaritšõni linna juurde. Elanikud tegiwad ise linna wärawad lahti ja ka üks osa waimulikku wõtsiwad mehe suure aupakkumisega wastu. Tsaritšõni wäeülem Turgenjew sai surma, kellele ainult wäike osa bazarisi ja küffisi truuks jäi. Siin andis Rasin awa-

likult teada, et ta äraandjate bojaride wastu üles astub. Tal läks korda tema wastu wäljasaadetud sõjawäest wõitu saada ja wõttis ka ilma sõjata Kamöschini oma alla. Astrahanist saadeti ta wastu 3000 mehe suurune kütide salk. Aga kütid ei olnud juba niisugused, kelle peale oleks wõinud kindlaste loota. Rasini poolehoidjad kinnitasiwad neile, et „Stenka astub rahwa eest wälja ja kui talle alla antakse, siis teeb ta kõigile head, terwele rahwale.“ Kui siis Stenka awalikuks tuli, läks tsaari wäes laewadel mäss lahti. Kõik tähtsad mehed hüüdsiwad:

„Tere, isake, meie waewajate häwitaja!“

Ja sõjamehed sidusiwad oma ülemad kinni ja andsiwad nad kasakate kätte.

Stenka kisendas: „Wennad — olge terwitatud! Mina tuln teile wabadust kinkima. Teie olete mu wennad ja saate niisama rikkaks kui minagi olen, kui aga mulle truuks jääte ja mu sõna kuulate.“

Ja siis löödi kõik kütid maha, ainult wäejuhataja Lwow jäeti elusse. Ainult üks tsaariwäe mees peasis ära ja tõi koleda sõnumi Astrahani.

Nõnda peasis Rasin üsna kergeste Astrahani linna. Tema jõud läks päew-päewalt suuremaks ja tugewamaks. Astrahani wäejuhataja tegi kõik linna kaitseks, mis iganes wõimalik. Astrahan oli sellel ajal tugew kindlus. Tal oli kiwimüür ümber, kus peal 460 suurfükki oli. Aga kõik need walmistused oliwad päris ilma-asjata, sest rahwas ja

sõjamehed andsiwad linna ilma wõitlusest Rasini meestele alla.

Rasin nuhtles raskete ülemaid. Wäepealikud laskis kiriku tornist maha wisata ja kõik linna paberid põletas awalikult rahwa ees turul ära.

Kui ta Astrahanis oli oma asjad korraks seadnud, sinna omale asemiku ametisse pannud, tõttas ta 10.000 sõjamehega mööda Wolga jõge edasi. Tal oli nõu Moskwa peale tungida. Rasin wõttis Saratowi, Samara ära ja tuli Simbirski alla. Selle aja sees läksiwad ta saadikud igale poole mööda Moskwa tsaaririiki laiali. Kõige rohkem tagajärke oli nende tegewusel praegustes Nishni-Nowgorodi, Tambowi, Pensa kubermangudes ja nad tungisiwad isegi kuni Nowgorodi kubermanguni, kuni Walge mere kallastele. Ka pealinnas oli Rasini mehi. Oma kõnedes ja üleskutsetes, mis ta wälja saatis, kinnitas Stenka Rasin, et ta läheb bojarisid ja teisa nende sarnaseid isikuid ära häwitama ja tahab Wene maal niisuguse korra luua, kus kõik üheõiguslised on. „Ma ei taha mitte tsaar olla,“ hüüdis ta, „waid tahan teiega kui wend elada.“ Kerge oli seda rahwast üles kihutada, kes bojaride ja ametnikkude wastu waenuline oli. Aga raske oli Wene rahwa usaldust ja lugupidamist tsaari isiku wastu kõigutada. Stenka laotas jutu laiali, nagu oleks Aleksei Mihailowitshi poeg tema juures oewat, kes sellel samal aastal 17. jaanuaril oli ära surnud. Niisama

kuulutas ta ka seda, et wana patriarh Nikon ta juures wiibida.

Nendel kirjadel, mis Stenka wälja saatis, oli suur mõju, iseäranis Simbirski ümbruses.

Suure osa Wenemaad oli see mees põlema süüdanud. Kihutajad käisiwad salkade kaupa ümber ja ajasiwad rahwa mässama. Linnad andsiwad alla, tsaariwäe juhatajatele ei antud armu ja igaühe ots oli hukatus, kes julges wastu panna, kes mässajatega kaasa ei läinud. Sellest mässust kõneldakse kõiksugusid koledusetegusid. Ja Stenka eest täitis hirm pealinna ja küsiti, mis siis teha, kui ta tuleb. Keegi wana mees wastas selle peale: „Rahwas peab talle au pakkudes wastu minema. Niisugune nõuandja poodi üles. Pärast leiti linnast meesterahwas, kes rahwast tsaari wastu üles kihutas. Mehel raiuti käed- jalad ära ja poodi üles.

Temnikowi linnas oliwad mässajad 2 papi juhatusel all ja keegi munk korjas talupoegade salgad kokku ja juhatas neid.

Ühe sõnaga: Moskwa walitsus, mis mitte rahwa poolt tugewust ei leidnud, hakkas kohe kõikuma. Keegi kõneleb, nagu Kostomarew kirjutab, selleaegsetest sündmustest järgmiselt:

„Wargad ja mässajad kihutasiwad rahwa mõisnikkude wastu mässama. Sellel ajal läks poeg isa, wend wenna, sõber sõbra wastu sõjariistadega wõitlema ja wõideldi kuni teine langes.“

Aga Rasin, oma hea mõistuse ja suure tahtmisejõu peale waadates, ei jõudnud siiski kokkufutud rahwahulka korralikult walitseda; ta ei saanud selle teoga walmis, mida ta oli plaanitsenud. Ta wõis küll kümned tuhanded kasakad ja talupojad mässama kihutada, kuid tal ei olnud jõudu neid korralikuks wäeks muuta, mis oleks lõpuni wastu pidanud. Nendes maakondades, kus mäss lahti oli, ei olnud mitte mingit korda. Wabatahtlikkude salgad ja talupojad, rõõwliste karjad ja muidu ümberhulkujad inimesed ei olnud wõitlusele harjunud ja korralik sõjamehe-elu oli neile ka wõõras. Kui nad nägiwad, et nende käes wõim oli, siis oliwad nad küll kanged, aga niipea kui nägiwad, et wõit taganes, siis läksiwad nad jälle niisama ruttu Rasini juurest ära, nagu nad sinna oliwad tulnud, ja andsiwad ennast tsaariwõe juhatajale alla.

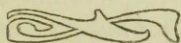
Usk hea kordamineku sisse kadus niisamaruttu, nagu ta tulnud oli. Ja sellest see tuii, et Rasini ajal esimese suurema kokkupõrkamise juures Simbirski all ka lõpp oligi. Tsaari wäejuhataja oli würost Barjatinski, kellel Europa moodi harjutud sõjawägi oli. Rasin pani kasakatega põgenema, kuna ta mässawad talupojad saatuse hooleks jättis. Tsaari wäejuhataja laskis wõidule walju karistuse järgneda, sest kolme kuu jooksul laskis Barjatinski üle 11.00 inimese ära hukata, kuna see mäss ter-

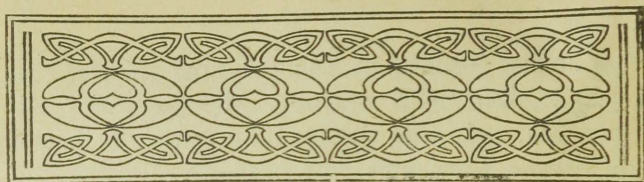
welt 100.000 inimest oli ära neelanud. Doni jõelt saadi Rasin kätte, wiidi Moskwasse, kus ta ära surmati. Kuni wiimase lõpuni awaldas Rasin kõige suuremat tahtmisejõudu, sest ta ei lasknud koledate piinamiste juures, ei waewarikka surmamise puhul mitte kõige vähemat häält kuulda. Ta seoti kahe laua wahele. Timukas raius esmalt parema käe otsast ära, siis pahema jala põlwest saadik. Rasini suust ei kuulnud selle juures mingit häält, ta tegi üleüldse näo, nagu ei tunnekski ta walu. Kui ta wend seda nägi ja teadis, et mõne minuti pärast niisugune järg ka tema kätte tuleb, kaotas see oma tahtmisewõimu. „Ma tean walitseja sõnu!“ kisendas ta, aga Rasin karjus wennale: „Ole wait, koer!“ Need oliwad ta wiimased sõnad. Ta keha raiuti tükkideks, pandi teiwaste otsa, niisama ka pea, kuna sisekond koerte ette heideti.

Moskwa walitsus sai sellel puhul küll wõidu, kuid ta pidi alalisi rahwa mässusi alaliselt kartma. Nõnda algasiwad peale tsaar Feodor Aleksejewitshi, kui Peeter alles noor oli, Moskwas mässud.

Seal oli streletside mäss, wanausuliste mäss. Wiimast korda tõstsiwad streletsid weel mässu siis, kui Peeter oli troonile astunud ja kui kuulda oli, et ta wäljamaal on surma saanud. (Peeter oli 1½ aastal wäljamaal.) Peeter tuli tagasi ja häwitaskoledate nuhtlustega igasuguse mässuwõimaluse täitsa ära. (Peale tuhat streletsi hukati ära.) Pärast seda kadus ka streletside wäeosa täitsa ära. Noor

tsaar hakkas Wenemaad, Lääne-Europa riikisid eeskujuks võttes, ümber muutma. Ta algas Rootsi riigiga sõda, et selle käest Läänemere kaldamaid ära kiskuda, ja, asutas uue pealinna. Moskwa ja Moskwa walitsus olivad wanaks jäänud, algas uus kord, olgugi et ta enese sees hulka wana weel hoidis.

Peterburi (keisri-) ajajärk.

Peterburi ajajärk Wene riigis hakkas sellest ajast peale, kui Peeter I. Peterburi linna Moskwa asemele Wenemaa pealinnaks seadis. See oli 170. 3aastal. Sellele järgnes ka kogu walitsuse põhjalik ümbermuutmine. Aastal 1721 wõttis Peeter Suur enesele Keisri aunime ja nõnda kiskus ka sellest küljest Moskwaga ühenduse sidemed katki, sest seal kutsuti walitsejaid ju tsaarideks. Peeter I. põlgas Moskwa wana aega, sest noorelt elas ta seal mäsud läbi ja oma noorusepäewadel pidi alaliselt Sofia walitsust ja selle poolehoidjaid kartma. Kui ta aujärjele astus, tuli talle wanade kombetega kohe kokkupõrkamine päewakorrale. Mõisnikud, waimulikud, wanausulised — kõik need toetasiwad ennast wana peale. Sellest see siis ka tuli, et uut tsaari Kristuse wastasega wõrreldi.

Peetril oli tugew läbitungiw mõistus, raudne tahtmine, määratu suur waewa-armastus. Peeter ei sallinud mingit wasturääkimist ja ei leppinud ilmaski sellega kokku, mis talle ei meeldinud. Patriarhi amet, bojaride duuma, semstwo koosolekud ja muud wanad kombes ja seadused mõistis ta hukka ja tegi otsuseks, neid ära häwitada. Peeter püüdis igapidi Lääne-Euroopa walitsejate laadiliseks tõusta ja sellepärast tuli tal siis ka uusi kombeid sisse seada. Ta tähtsamad asutused sõjawägi, laewawägi seati ka siis Lääne-Euroopa eeskujul sisse. Neis puudutati siis ka Euroopa selleaegsete isewalitsejate all olewate riikide eeskujul ka ülema wõimu küsimust. Iwan Hirmus awaldas oma isewalitsust kirjades, Peeter I. seaduses. Sõjawäe-seaduses 1716 on lugeda: Keisri Majesteet on isewalitsusline walitseja, kes mitte kellegile maailma peal ei tarwitse oma tegude üle wastust anda. Niisugust wõimu kinnitamisest leidis ka teistes seadustes. Need seletused jäiwad ka pärastisele Wene seaduseandmisele põhjaks ja on peajoontes kuni meie päewadeni seisnud.

Peeter I. päewadest peale jääb keisri piiramata wõimus Wene riigi põhjusseaduseks. Suur uendaja kuulutas awalikult igasugusele wanale korrale sõda. Nõnda tunnistas siis Peeter I. Wene keisriwõimu seaduses piiramataks.

Kudas tuli see wõim ta tegewuses awalikuks?
Nende tegude mõju, mis Peetri omad Wene

riigi käekäigu peale awaldasiwad, on ju üleüldiselt tuttawad ja õigusega peetakse teda kõige tähtsamaks Wene riigi walitsejate hulgast. Laulik ütleb ta kohta lühedalt ja trehwawalt. Ta oli akademikus, kangelane, puusepp, meresõitja ja oma trooni peal oli ta aloline töötaja. Aga Peetri walitsus näitab, et ilma piiramata walitsejawõim ka walitseja puudustele laialise tegewuse annab. Peeter teadis wäga hästi, et ta piiramata — wõimuline walitseja oli. Olgugi et ta wanade kombete wastu wõiflusesse asus, oma riigile Lääne-Europa riigi nägu püüdis anda, jäi aga asjaolu tõepoolest suurel mõõdul endiseks. Toome näituseks seda, kui Peeter Europast tagasi tulles käskis pikad habemed ära ajada ja niisama lühikesi kuubesi kanda ja see pidi siis weneelased äkitselt sakslaste sarnaseks muutma.

Tsaari pidul pidiwad wõõrad nõnda-ütelda kepi sundusel ja kepi walitsuse all rõõmustama. Ilusti kirjeldab selleaegset tsaari pidustamisewiisi kirjanik Mereshkowski oma romanis „Kristuse wastane.“

Peeter sundis oma aukandjaid jooma, nagu ülemaltähendatud kirjaniku tööst on näha. Kuigi keegi oleks tahtnud pidustustelt ära jääda, kuid seda ei tohtinud nad teha, sest piduleminemine oli sunduslik ja ärajäämise eest wõis karistuse alla langeda. Mõnikord omandasiwad niisugused pidustused ka pühadust pilkawa iseloomu, aga preest-

rid tegiwad selles asjas ise ka kaasa. Waimulik seisus ei julenud Peetritele mingis asjas wastu üfelda.

Nõnda nõudis ta kord sinodilt selle arwamist selle kohta teada saada, kas tal õigus on Alekseid surma saata. Sinod wastas, et kõik, mis ta iganes teeb, õige ja hea on. Nõnda pandi kord naljaks härjapõlwelase matused toime. Matusekäik oli järgmine: Rongi ees käis 30 lauljat, kõik pisukesed poisikesed, sellejärele tuli täies ametiriides põialpoiss-papp. Sellejärele toodi härjapõlwelase surnukeha, mida kuus pisukest hobust wedasiwad ja millele siis härjapõlwelaste rong, toredas ametiriides, järgnes. Ja et mõju suurem oleks, sõitsiwad rongi ääres pärafu suure kaswuga grenaderid. Wõõrad, kes sellel ajal pealinnas oliwad, kinnitasiwad, et niisugust rongikäiku juba mujal kuskil ei näe, kui Wenemaal. Sellessamas mõttes pandi ka narripulm toime ja lasti 70-aastane Sotow 90-aastase preestri poolt Moskwas ära laulatada.

Wahest ähwardasiwad tsaari naljatused ja lõbustused ka alamate terwisele ja elule hädaohtlikuks muutuda.

Maeti näituseks Hollandi kaupmehe abikaasat, kes weefõppe oli surnud. Tsaar tegi tal oma käega lõikuse ja lasi wee wälja. Kõneldakse, et ta mitte nii haiguse kätte ei surnud, waid palju enam lõikuse kätte. Tsaar oli ise matusel, jõi ja oli rõõmus. Pidas ennast lõikuse-arstiks ja kandis sellekohased arstiriistad kaasas. Kõik püüdsiwad oma

paiseid, kui neid juhtus olema, kõige suurema hoolega warjata, sest tsaar oleks peagi lõikuse ette wõtnud.

Ka alamate warandusest ei hoolinud ta palju. Nõnda näituseks laskis ta Peterburis need majad maha kiskuda, mis mitte õigel liinil ei olnud ehitatud.

Jekaterina Aleksejewna kroonimise puhul kästi Moskwas kaupmeeste käest ilma hinnata 60 kõige paremat hobust wõtta. Wõeti küll ajutiseks, kuid ilmiski ei antud tagasi. Tähtsad ja tähtsusetad isikud pidiwad ühte wiisi tsaari tujusid täitma.

See on juba iseenesest mõista, et tsaar, kes oma tujusid igatahes täide saatis, õige wähe tähelepanemist alamate kasude peale pööras. Kui tähtsaid küsimusi otsustati, näituseks Peterburi linna ehitamist, siis saadeti sinna töölisteks talupojad kokku, kes seal hukka saiwad. Ajaloo-kirjutajad ütlevad, et nad terwete kuude kaupa leiba ei näinud, mida seal tühjas kohas ka raha eest ei olnud saada, suriwad nälga, kärwasiwad külmaades mulla-onnides — suriwad kui kärbsed. Ainult kindluse tegemine nõudis sadade tuhandete elu, kuna töötajaid sinna igalt poolt wäewõimuga just kui loomi kokku weeti. Tõeste, see linn, hirmus paradis, nagu tsaar teda nimetas, on inimeste kontide peale ehitatud. Inimesi suri, ütleb Mereshkowski, igapäew nii palju, et neid ei wõinud kudagi kiriklikul wiisil maha matta.

Kui Moskwas waljusega walitseti, siis muutus see waljus Peeter I. juures weel suuremaks. Siin tuliwad uued karistusemoodid päwakorrale. Mitmed käsud anti wälja, mis mõisnikkude õigusi täitsa kitsendasiwad. Päril-talupojad oliwad orjadega täieste ühesugusteks tehtud. Selle tagajärg oli, et mõisnikud wõisiwad ka talupoegi ilma maata ära müüa, sest nii müüdi ju orjasid.

Üleüldse peab tähendama, et piiramata wõim niisugust tubli mõistusega walitsejat, nagu Peeter I., mitmesuguste tujude täitmisele saatis, õpetas sellele waatele, et kõik pidiwad nii elama, mõtlema ja fundma, nagu walitseja seda tahtis. Iseenesest mõista, et Peetri nõrkade järeltulijate juures see piiramata wõim ennast weel raskemalt tunda andis. Neil ei olnud mitte Peeter Suure mõistust ja aateid, aga wäikesed huwid suurenesiwad ja lähematel aastatel (kuni 1741) peale Peetri surma asus Wenemaale raske aeg, kus rahwa õnneliku ja hea käekäigu eest muret ei kantud. Kõige pikem sellest ajajärgust oli Anna Iwanowna walitsuse-aeg (1730 — 40), kus Wenemaad Saksamaalt tulnud inimesed walitsesiwad, kelle eesotsas keisrinna armualune Biron seisis.

Platonow ütleb selle mehe kohta, et sellel inimesel mitte mingisugusid kõrgemaid andeid ei olnud ja loomu poolest oli ta moraliwastane. Anna usaldusemehena segas ta ennast igasugustesse walitsuseasjadesse, aga tal ei olnud mingisugusid waa-

teid, mingit tegewuseprogrammi ja Wene asjast ja rahwast ka mitte mingisugust teadmist. Aga see ei keelanud teda wenelasi põlgamast. Ta ainus mure oli oma seisukorra kinnitamine keisrikojas. Ta töötas hulga sakslaste ja nende wenelaste abil, kes tema toetusel teenistuses püüdsiwad tõusta. Biron ei walitsenud riiki, waid nõõris teda, põlgas seadust ja pettis keisriprouat. Kohe esimesest ajast peale, kui ta wõimule peasis, hakkas ta kõige halastamatamal wiisil wõlgu olewaid maksusi rahwa käest sisse nõudma. Talupojad kaotasiwad oma waranduse, mõisnikud pandi selle eest wangi, et talupojad waesed oliwad, ja maakonnawalitsused langesiwad häbistawate karistuste alla, et nad maksusi sisse ei nõudnud. Aga keisrikojas püüti raske-meelsuse ja igawusetundjat keisrinnat rõõmustada, ja sellepärast asus sinna mõlemast sugust narride wägi. Sellel ajal oli, kõneleb M. J. Semewski, narridel, lollidel, härjapõlwemeestel päris elu. Narrideks oliwad wäga suurest sugust mehed, nagu würost Golitsõn, krahw Apraksin jne. Kindralporutsik P. Saltõkow awaldas keisrikojas iseäralist suurt annet: Ta tegi sõrmedega mitmesugusid wigurisi, oskas paremat kätt osawaste ühele poole ja paremat jalga teine poole keerutada. Narrisi pandi üksteist juukseidpidi järele wedama, üksteist keppidega peksma, hundiratast löõma, üksteisega kiskuma kunni weriseks. Aga see kõik sündis hertsog Bironi ja teiste aukandjate juuresolekul. Sellest asjast wõt-

siwad wiimaks ka paljud aristokratid osa. Kui siis neist naljatustest ka ei tahetudki osa wõtta, siis ei olnud see ka pooleski mitte mõnus.

Parandust tuli alles siis, kui Peeter Suure tütar Elisabeth (1741 — 1761) troonile astus.

II.

Peeter Suure piiramata walitsus ja iseäranis ta järeltulijate oma, äratas mõnesuguses Wene seltskonna osas soowi elusse riigi walitsusekorda muuta, et suurele wägiwallale saaks piiri panna ja selle eest kaitseda. Üks kõige tähtsamatest ja targematest wanadest bojaridest würst D. M. Golitsõn wõttis ette walitseja wõimu iseäralise salanõukogu elussekutsumisega piirata. See mõte pidi ju tähtsate isikute juures head wastukõla äratama, kes wana bojaride duumat mäletasiwad. Peale Peetri surma andis Golitsõn awalikult teada, et Peetri alaealine poeg Aleksei Petrowitsh tuleb troonile seada, aga tal tuleb wõimu kitsendada. Aga sellest ei tulnud midagi wälja ja kaardiwäe-politude abil astus Peeter Suure abikaasa Iekaterina troonile. Aga aastal 1726, kui kõige wägewam Menschikow senatorisi pahandas ja õuekonna wõimumeeste seas tüli lahti peasis, seati erakondade lepitamiseks tõe nõukogu riigi tähtsate asjade jaoks sisse. See nimetati ülemaks sala-nõukoguks, seisis 6 liikmest koos, kelle hulgas ka würst Golit-

sõn oli. Selle asutuse peale waatasiwad paljud kui keisri wõimu kitsendaja peale, kui esimese sammu peale riigikorra muutmises, nagu see Rootsis ja Inglismaal oli juba sisse seatud. Aastast 1726 — 1730 oligi riigiwalitsus asjaliselt ülema sala-nõukogu käes. Peale Peeter II. surma (1730) seisis würst Golitsõn tähendatud nõukogus selle eest, et Peeter Suure sugult tuleb trooniõigus ära wõtta ja aujärjele Anna Iwanowna, Peeter Suure wanema wenna tütar, kutsuda. Tingimiseks pidi selle juures olema, et ta wõimu tuleb fugewaste ülema sala-nõukogu kasuks kitsendada.

Anna tegi enesele kohuseks mitte ilma nõukogu nõusolemiseta abielusse astuda, mitte aujärjepärijat nimetada, hoowikonnas mitte wäljamaalasi pidada, mitte sõda kuulutada, ei rahu teha, mitte uusi maksusid peale panna, mitte kõrgemat kui polkowniku aujärku anda, ilma kohtuta mitte mõisnikkudel ei elu, ei warandust ära wõtta, mitte riigi warandusi kulutada. Sõjawägi jäi ülema nõukogu juhatuse alla. Walitseja wõis sellel puhul, kui ta neid tingimisi ei täida, krooni kaotada. „Kui ma kõike seda ei täida,“ selle lausega lõppesiwad punktid, „siis kaotan ma krooni.“

Kui need punktid üleüldiselt tuttawaks saiwad, äratasiwad nad üleüldist rahulolematust. Mitte sellepärast, et nendega walitseja wõimu kitsendati, sest selle poolehoidjaid oli tähtsate meeste seas rohkest, waid sellepärast, et kitsendused nõukogu kasuks

läksiwad, see tähendab, ainult mõnede tähtsate isikute, nagu Dolgorukowite, Golitsõnite jne. kasuks. Seesama würst Golitsõn tahtis edaspidi ka mõisnikuseisust ja kaupmehi kutsuda walitsemisest osa wõtma. Kuna ülem nõukogu eelnõu wäljatõotamise kallal waewa nägi, läks seisukord üksikute erakondade wahel järjeste terawamaks. Kõik erakonnad ei usaldanud mitte nõukogu. Isewalitsuse poolehoidjad kogusiwad Anna ümber, kuna keisri wõimu kitsendamise poolehoidjad ka ühte kogunesiwad. Nende eesotsas seisiwad würst Tsherkasski ja tuffaw ajaloo kokkuseadja Tatistshew. 1. weebruaril saadi Moskwas Anna nõusolemise üle teada, et ta ette pandud tingimised wastu wõtab, ja ülema nõukogu liikmed kutsusiwad senati, sinodi, ülemad sõjawäe ametnikud ja kõrgemad kodanlised aukandjad kokku. Ja würst Golitsõn pani oma riigikorra ümbermuutmise eelnõu ette. Peale selle kutsuti konstitutsionisõbrad senator Nowosiltsowi majasse kokku, kus Tatistshew aru andis. Ta pani ette ülemat nõukogu ära kaotada ja selle asemele kaks palatit asutada: senat 21 liikmega ja alamkoda 100-liikmeline. Mõlemad palatid pidiwad ise oma liikmed walima ja kõrgemaid ametnikka pidiwad mõlemad palatid ühiselt walima. Seaduste otsustamine pidi senati hooleks jääma, kuna keisrinna neid jälle oleks kinnitanud. Alam palat pidi peasjalikult riigi majapidamise eest hoolitsema. Üks osa konstitutsioni poolehoidjaid soowis laiemat tegemust walitsuse

asjus ja ülem nõukogu läks sellele wastu. See tingis, et teda mitte ära ei kaotataks, waid ta jääks teise palati asemele. Sellele eelnõule kirjutasiwad 743 inimest alla. See oli palju rohkem kui Tatistshewi eelnõule. Ka tehti teisi eelnõusid ja ettepanekuid.

Ülem nõukogu ja konstitutsioni poolehoidjad wiitsiwad terwed päewad läbirääkimistega ja tülitsemistega ära. Nad unustasiwad selle kõige tähtsama asja ära, et midagi oli tarwis selleks ajaks, kui Anna Iwanowna Moskwasse jõuab, lõpulikult ära otsustada. Isewalitsuse poolehoidjad ei sepiisenud aga mingisugusid plaanisid, waid meelitasiwad kaardiwäelasi eneste poole.

Need tülid ei toonud mingit tagajärge peale wastupoolsete meelekibeduste, ja 10. weebruaril 1730 tuli keisrinna Moskwa alla ja leidis, et walitseja piiratud wõimu poolehoidjad täielises segaduses oliwad.

Ülem nõukogu pidi nüüd aru saama, et paras aeg oli mööda läinud, ja sellel puhul, kui Saltõkowi, isewalitsuse poolehoidjate erakond, wõidu saab, siis wõiwad nad kõik oma pead konstitutsioni nõudmise tasuks jätta. Aga kõige selle peale waadates ei suutnud uuendusnudjad nüüd mingit ette wõtta, waid püüdsiwad selle eest hoolitseda, et keisri proua erakonna tülidest midagi teada ei saaks. Kuid niisugune hoidmine oli wõimata. Sellest ajast saadik oli ka konstitutsioni saatuse juba otsus-

tatud, seda rohkem, et isewalitsuse poolehoidjad suutsiwad ülema nõukogu wastaseid eneste poole meelitada. Nad ütlesiwad, et keisrinna ise nendele soowitawa muudatuse läbi wiib.

23. weebr. 1730 oli otsustatud Anna Iwanow-nale palwekiri ära anda, et ta isewalitsuse jalale seaks, kuid selle äraandmine jäeti 25. weebruari peale. Sellest oli keisrinnale teada antud ja ta walmistas ennast selleks ette. Lossi piiras kaardi-wägi ümber, kelle juhatajaks keiserinna sugulane kindral Saltõkow oli. Nüüd tuli otsustaw päew. Seal tuli würst Tsherkasski erakonna poolt saatkond, konstitutsioni poolehoidjad. Niisama tuli ka isewalitsust nõudja erakonna saatkond, kelle eesotsas würst Iussupow seisis. Wiimases erakonnas oliwad suuremalt osalt kaardiwäe ohwitserid. Keisrinna käskis neid wastu wõtta ja selle juures ka ülema nõukogu liikmeid wiibida. Aga siin sündis midagi ootamatat: Konstitutsioni poolehoidjad andsiwad eraldi oma palwekirja ära, see on, nad rikusiwad isewalitsuse poolehoidjatega tehtud lepingut

Teist palwekirja, mis isewalitsuse poolehoidjad ära andsiwad, ei jõutud weel läbi lugeda, kui keisrinna ärawusesse sattus. Saalis tõusis kära.

„Keisrinna,“ kirjutas Miljukow, „jõi kahtlaseks. Sellel otsustawal silmapilgul jooksis Iekatarina Iwanowna, Meklenburi hertsoginna, õe juurde, sulg ja tint käes, ja ütles: „Nüüd ei ole midagi otsustada. Kirjuta ruttu alla. Ma wastutan kõige eest. Kui tuleb

eluga maksta, mina olen esimene ohwer.“ Anna Iwanowna wõttis ta käest masinlikult sule ja kirjutas palwele alla: „Olgu nõnda.“

Ette, wastuwõtmise-tuppa oliwad peale teiste äraminemist ainult kaardiwäe ohwitserid jäänud ja need andsiwad oma ärewusele nüüd täielise woli. „Meie ei taha, et keisrinnal peaks seadusi ette kirjutatama. Ta olgu ka niisamasugune isewalitseja, nagu ta eelkäijadki oliwad.“ Liikumine läks niiwõrt ägedaks, et Anna neid ise läks waigistama. Ohwitserid heitsiwad keisrinna jalge ette ja awaldasiwad, et nad tema eest walmis on surema. See lugu lõppes sellega, et ohwitserid, kindral Saltõkow eesotsas, Anna isewalitsejaks keisrinnaks wälja kuulutasiwad.

Konstitutsioni poolehoidjad, kes asjalugu läk-siwad selgitama, nägiwad nüüd kohe, et nende asi sellega ka lõppenud on. Nad seadsiwad wastastega seltsis uue palwekirja kokku, milles nad isewalitsust palusiwad ja ühtlasi ka ülema nõukogu punktide ärahäwitamist, mida keisrinna muidugi ka heameelega täitis.

Nõnda lõppes mõisnikuseisuse katse walit-seja wõimu kitsendada, täitsa ilma soowitud tagajärgedeta.

III.

Peale Jelisaweta Petrowna surma astus ta sugulane Peeter III. aujärjele (1761 — 1762). See

sünnitas waimulikkude ja kaardiwäe hulgas suurt rahufust ja ta oma abikaasa Jekaterina II. heitis ta aujärjelt maha. Olgu küll, et wõimu kitsendamise katse Anna Iwanowna ajal täitsa nurja oli läinud, ei kadunud see mõte ülemates ringkondades veel mitte ära.

Nagu kinnitatakse, olla mõjuw riigitegelane krahw Panin, kes Jekaterina II. troonilesaamise kasuks töötas, ka walitsejawõimu kitsendamise mõtte poolt olnud. Aga Jekaterina II. suutis need eelnõud kõrwale tõrjuda ja piiramata wõimu selleksama näol alal hoida, nagu Peeter Suur selle oli rajanud. Pärastpoole katsus ta ka seda ära näidata, et piiramata wõim Wenemaale tarwiline on. Määratu laiapiirilisel Wenemaal wõib piiramatawõimuline walitseja palju rutemine asju ära otsustada ja peale selle ei pane piiramatawõimuline walitseja oma kasude peale rõhku, waid muretseb ainult rahwa hea käekäigu eest. Nende põhjuste nõrkus on silmanähtaw. Kõikide riikide ajalugu näitab meile, et paljud kitsendamata wõimuga walitsejad, nagu kõik inimesed, oma kirgede mängukannideks muutusiwad ja omakasu-püüdjate ametnikkude tööriistadeks saiwad. Piiramata wõimuga walitseja on wäikeste asjadega koormatud ja tal ei ole üksi wõimalik laialdast riiki silmas pidada. Ka Jekaterina walitsus pakub selleks ilusat näitust Walitsuse puudused ja orjaseisus oliwad kui halbtused igale rohkem haritud inimesele arusaadawad. Kudas sellel

ajal suure riigi walitsust aeti, seda näitab Pokrowski oma Wenemaa ajaloos huwitawalt: Maa ilma kõige suurema riigi walitsus oli sellel ajal kahes toas ja nimelt: Üks oli keisriproua riidesepanemise-, teine magamisetuba.

Kella kümne ajaks kogusiwad kõik kõrged ametnikud esimesesse tuppa kokku, nimelt aruannetega. Wahi peal olew ohwitser oli magamisetoa ukse wahel ja laskis aruandjad korda mööda sinna sisse, ikka Peterburi politseimeistrist alates. Kes sisse läks, see leidis keisriproua lihtsa tooli peal wäikese kirjutuselaua faga istuwat. Kõik asjad huwitasiwad teda; ta tahtis kõigest teada saada. Siin otsustati kõik asjad, kõige suurematest ja tähtsamatest riiklistest küsimustest alates kuni wäikeste lossifülidega lõpetades. Missuguses seisukorras Wenemaa rahwas sellel ajal elas, sellest annab Radistshewi raamat: „Teekond Peterburist Moskwasse“ ilusaid näitusi. See raamat tuli 1790 wälja, wihastas wäga Jekaterina II., nii et kirjanik Siberisse saadeti. (Raamat keelati ära, aga peale 1905. aastat ilmus ta Peterburis uueste trükist.) Iseäranis tugewaste näitas raamatu kirjutaja orjaseisuse alatusi, kirjeldas talupoegade haledat seisukorda, keda mõisnik wõis sellel ajal ilma kohtuta Siberisse saata, kes ka oma isandate peale ei julenud kaebada, walitsusewastased kuritööd wälja arwatud.

Nõnda näeme siis, et sellelaadiline walitsus, mis Peeter Suur kindlaste rajas, ka kõikide mõis-

nikkude poolt poolehoidmist ei leidnud. Rahwas waikis küll, aga ta fundis rasket rõhumist, olgugi et need põhjused talle weel kõigiti selged ei olnud. Rahwa wiha ja põlgtus langes, nagu enne Moskwa riigiski, lähemate ametnikkude ja mõisnikkude peale. Selleksamal põhjusel wõis Stenka Rasini mäss tekkida ja just nendesamade põhjustega wõib ka Pugatshewi suure mässu sündimist ja laialilagnemist seletada. See mäss oli 1773.—74. aastatel. Pugatshew wõttis omale Peeter III. nime ja lubas rahwale wabadust ja halbtuste eemaletõrjumist. Ta lubas rahwal habet kaswatada, mitte wanausulisi taga kiusata, tõatas rahwale maad, jõed, lubas kõik ja lõpuks weel igawest priiust anda. Jälle tõusiwad talupojad just kui Stenka Rasini ajal mõisnikkude wastu üles ja mässutules põles terwe Wolga ümbrus ja üks osa Siberit. Walitsusel kulus palju waewa mässu waigistamise peale ja seda tehti nagu Rasini ajalgi, suurte waljustega.

Kudas mässu waigistati, selle üle jutustame ajaloo-teadlase Dmitrijew Mamonowi järele järgmist: Mässu waigistuse peajuhataja krahw Panik andis lõpulikuks rahustamiseks järgmised käsud wälja: Kõigis nendes külades ja linnades, kus elanikud ülemuse wastu hakkasiwad ehk oma wäejuhatajaid mõisnikka, preestrisid jne. mässajote kätte aitasiwad toimetada, tuliwad inimesed surma saata. Neil tuli esiteks käed ja jalad otsast maha raiuda siis pea otsast ära lüüa ja keha suure tee ääres ratta peale

panna. Kõiki tuli kaagi juures kangeste piitsadega peksta. Kui elanikud ei taha mässajaid wälja anda, siis pidi liisku wõetama, selle järele iga kolmas isik üles poodama ja teisi piitsadega peksetama.

IV.

Troonipärijaks oli Jekaterina II. poeg Pawel Petrowitsh, kuid emal oli poja wastu rohkeste umbusaldust ja tal oli nõu trooni talle mitte anda. Jekaterina tahtis aujärge oma wanemale lapselapsele suurwürst Aleksander Pawlowitshile jätta. Kuid äkildane surm tegi keisrinna nõu tühjaks ja trooni peale astus keiser Paul I. Ja Wenemaa sai wäga raskete ja waewarikaste aastate osaliseks. *) Keiser Pauli üle oldakse õige mitmesuguses arwamises. Mõned isikud, kes tema üle on kirjutanud, tõendawad, et ta loomu poolest wäga hea ja anderikas inimene olla olnud. Professor Platonow ütleb, et ta olla tahtnud riigi walitsust muuta, kuid ta ei leidnud enese ümber andelisi inimesi. Teised jälle kõnelewad sellest walitsejast, etta tirann ja waimuhaige isik olnud, keda ilma fingimata waja oli troonilt kõrwale hoida. Suur oli Paul I. arwamine oma wõimu üle ja just see peaasjalikult nende õnne-

*) Keiser Paul I üle on Eesti keeles „Teaduse“ kirjastusel raamat ilmunud, kust lugeja ennast ta eluga lähemalt wõib tutwustada.

tuste põhjus ongi, mis tema walitsus riigile saatis. Keiser arwas, et ta kõik wõib teha, mis iganes tahab, ja et iga tema soowi tuleb ilma tingimata täita. Tema waatekohast oliwad kõik alamad orjad, kelle kohus on aga sõna kuulda. Oma ette otsustamine loeti juba kuriteoks. Just nii pidiwad inimesed mõtlema, elama, tundma, ka riides käima, nagu see keisri soow oli. Keiser kartis kõige rohkem oma wõimu wähenemist; ta kartis seda, et ta isikut küllalt ei austata. Paul I. oli ilma piiramata walitseja miljonite alamate üle, oli nii wägewariigi isewalitseja, kelle tahtmist rahwad pidiwad kuulama, kelle wõimuses oli Euroopa kaarti muuta, aga ta ei suutnud ennast tapjate salga eest kaitsta. Ta suri hirmsat surma ja see surm ei äratanud Europa selfskonnas mingit kaastunnet. Soldatid ja talupojad, kes ta wastu mitmesuguste kergenduste eest tänulikud oliwad, ei kaitsenud ka mitte teda ja ta nimi kustus ruttu rahwa mälestusest. Keisri tapjad oliwad temast igatahes madalamal, aga keegi ei karistanud neid selle teo eest. Ja suurepäraline tsaari loss, kus ta elas, sai selle läbi esmalt ta wangimajaks, aga pärast seda ka hauaks.

Nagu tähendatud, ei tundnud Paul I. mingit wõimukitsendust ja sellepärast ei pannud ta siis oma tujule ja wiha awaldusele ka ühtegi piiri. Tal oliwad tihti head mõtted midagi ette wõtta, aga keisri muutliku meelega pärast ei saadud midagi täide saata. Ta ei jäänud ka kõige tähtsamate küsimuste juures peatama.

Nagu tähendatud, ähwardas Paul I. aujärje kaotus. See wõis ka seaduse järele nii olla, sest Peeter I seadlust mööda läks aujärg sellele, kellele see pärandati. Kui ta troonile astus, hakkas ta kohe seadust wälja andma, mis aujärje pärandamist pidi kindlustama, aga juba kolme aasta pärast tahtis ta seda seadust jälle tühjaks teha. Paul I. walitsus näitab selgeste mis piiramata wõimuga isiku waated tähendawad, kes arwab, et Issand tema isiklise hoole ja korralduse alla on terwed rahwad annud. Peeter I. lubas enesele küll rohkeste, aga selle eest tegi ta ka palju. Paul I. nagu oleks temast kõik halbtused omandanud, kuna ta laialdase riiklise tegewuse jaoks sünnis ei olnud. Ja sellest see siis ka tuleb, et tema walitsusel Peeter I. omaga ei suurtes ega wäikestes asjades mingit ühist ei ole.

Warsfi peale troonile-astumist tuliwad ka ta töö tagajärjed awalikuks. Ta oma poeg, Aleksander Pawlowitsh, kes sellel ajal isale hoopis allahetlik oli, kirjutas ta walitsuse üle järgmist: „Ta esimesed sammud oliwad hiilgawad, aga wiimased sündmused ei olnud enam nende sarnased. Kõigil keerati korruga põhi ülespoole ja sellel põhjusel suurenes weel korratus, mis juba enne seda küllalt suur oli. Wäeteenijad wiibisiwad pea alati paradidel, kuna teistes asjades mingit wäljatöötatud kawa ei olnud. Täna kästakse seda teha, mis kuu aja pärast jälle ära keelatakse. Keelamiseks ei tooda

mingit põhjust ette." Oma kirjutuse lõpul tähendab Aleksander Pawlowitsh: „Ühe sõnaga: Minu waene isamaa wiibib seisukorras, mida wõimata on kirjeldada. Põllumees on kitsikuses, kaupmehe käsi käib halwaste, wabadus ja isikline hea elu on häwitatud“.

Kõige pealt pidiwad seda raskust sõjawäe- ja riigiametnikud kannatama, kõige rohkemal mõõdul esimesed, sest nad seisiwad keisrile, kes oma terve tähelepanemise sõjawäe peale juhtis, lähemal. Nelja aasta ja nelja kuu jooksul laskis Paul I. ilma palwete sisseandmiseta ametist lahti: 7 feldmarschalli, 300 kindralit ja üle 2000 ohwitseri mitmesugustest aujärkudest. Kiire ametissenimetamine ja lahtilaskmine, wiha ja armunäitamine tegiwad wäeteenijate seisukorra hoopis kindlusetaks.

Peab tähendama, et Pauli ülemates klassides wihati, kuna soldatid temast head kõnelesiwad.

Nõnda kiirelt ja ilma plaanita toimetati ka kõik riiklised asjad ära. Mis täna tehti, see lükati homme juba teadmata põhjustel kõrwale. Ka keisrile kõige lähemal seiswatel isikutel oli raske ta soovisi teada saada. Kui kaugele korraus läks, wõib juba selle järele mõista, kudas ta alamate eraluuwiisid korraldas. Oma walitsuse esimesel päewal keelas keiser ümarguste kübarate, sabakuubede ja westide kandmise ära, sest need tuleb talle rewolutsioni meelde. Iseäranis ei olla talle westid meeldinud, nagu seda Turgenjew jutustab. Teisel päewal jooksiwad 200 dragunit ja politseinikku mööda

uulitsaid ja iseäralise käsu järele kiskusivad kõikide peast ümargused mütsid ära, mis nad kohe ära hävitasivad. Kõikide kuubede küljest lõigati rippu-
wad kraed maha ja westid kisti alamrohwtitseride ja kapralite käsu peale tükkideks.

E. Karnowitsh kirjeldab seda, kudas keisrile au anti :

„See on teada, et Peeter I. selle ära keelas, et ta ees ei tohi mitte kummuli langeda. Ta seletas, et niiviisi peab ainult Jumalale au andma. Olgugi et Paul wanade kombete üleswõtmist ei nõudnud, tahtis siiski enese austamise wiisile iseäralisi märkisi anda. Kui ta ees tuli seista, siis ei saanud paljast põlwili-olemisest üksi küll, waid teise põlwe-
ga tuli niwõrt kõwaste põranda wastu lüüa, nagu oleksiwad need püssipära hoobid. Kui keiser kätt andis, siis pidi seda kätt nii tugewaste suudlema, et see saalis igale poole kostis. Kui neid määrusi ei täidetud, siis wõisiwad sellel wäga pahad tagajärjed olla. Kui keiser uulitsal wastu sõitis, siis ei olnud mitte ainult mehed sunnitud sõiduriistast wälja tulema, waid ka naisterahwad. Selle juures ei tohtinud ilma peale waadata, olgugi et lund wõi wihma sadas, olgugi et uulitsat sügaw muda kaffis. Naisterahwad pidiwad selle juures keisrile sügawa kniksu tegema, kusjuures kumardaja keset uulitsat pidi seisma. Politsei waatas hoolega keisri igakordse wäljasõidu juures järele, ja jooksjad oliwad ees, kes käskisiwad mitte ainult mütsa maha wõtta,

waid ka kindad käest ära. Keisri lossist wõis ainult palja peaga mööda minna ja kes suweaias jalutasiwad, mis siis lossi oma oli, pidiwad seal paljaste peadega wiibima.

Keiser ei jäänud ka pallidel rahule: Ta kõndis mööda saali wahi peal olewa tiwadjutandi saatel, kes samm-sammul ta järele käis ja keisri käest igal silmapilgul mingit karedat käsku ootas. Ja seda juhtus, et keiser otse palli pealt mõne piskese süü pärast laskis isiku wahi alla wõi koguni kindlusesse wangi wiia.

Need näitused tõendawad, et Paul I. walitsuse just ta piiramata wõim raskeks ja kindlusefaks tegi. Ja iseäranis oliwad keiser Pauli wiimased walitsuseaastad rasked ja tumedad. Sablukow kõneleb nendest oma märkustes järgmist:

Suur hulk Peterburi perekondi, kes esmalt oma wõõraste wastuwõtmise läbi kuulsad oliwad, muutsiwad oma eluwiisi. Ka loss ise omandas kesk-aegse kindluse kuju. Keiser, kes oma armukese oli lossi toonud, ei sõitnud sealt enam wälja, nagu ta seda ennemalt tegi. Ratsa käis ta ainult kolmandamas aias jalutamas, kuhu peale keisri, keisrinna ja keisri lähedal olewate isikute mitte hingegi sisse ei lastud. Ühe niisuguse jalutusesõidu puhul, 4 kuni 5 päewa enne keisri surma, pidas keiser äkitselt oma hobuse kinni ja pööras tallmeistri Muhanowi poole, kes keisriprouaga kõrwestikku sõitis, ja ütles: „Minu arust on, nagu peaksin ma

ära lämbuma. Mul ei ole küllalt hingamiseks õhku. Mina tunnen, et ma ära suren. Kas nad tahavad mind ära kägistada?"

„Walitseja,“ ütles Muhanow, „see tuleb tõeste sulast ilmast.“

Keiser ei wastanud selle peale sõnagi, nõkutas peaga ja jäi sügawatesse mõtetesse. Peale selle ei kõnelenud ta kogu jalutusesõidu ajal mitte ühtegi sõna.

Keisri etteaimamine ei petnud teda mitte. Wandeseltsi juhtijaks oli isik, keda keiser usaldas, Peterburi sõjakuberner krahw Pahlen. Ja just see asjalugu, et keiser ilma Pahleni teadmata Araktshejewi Peterburisse kutsus, et siis oma poegadelt trooniõigust ära wõtta ja Württembergi printsile Eugenile anda, andis põhjust, et wandeseltslased oma nõu täidesaatmisega kiirustasiwad. 11. märtsil 1801 oliwad suurwürostid Aleksander ja Konstantin Pawlowitshid aresti all nende oma tubades ja neid lasti keisrile teist korda truudust wanduda. Wandeseltslased tegiwad otsuseks öösel wastu 12. märtsi oma nõu täide saata. Et ennast karistuse saamise eest ära hoida, olla nad, nagu kõneldakse, ka aujärjepärija Aleksander Pawlowitshi nõusolemise selleks wõitnud, et keiser Pauli troonilt ära heita. Kuid surmamisest ei ole sealjuures juttu olnud.

Wandeseltslased asendasiwad Mihaili lossi juurde ühe osa kaardiwäge ja tungisiwad keisri adjutandi Argamakowi abil sinna sisse. Wahi

peal olewatel ohwitseridel oli wandeseltslaste nõu, peale ühe, kõigile tuttaw. Keiser ise saatis Pahleni nõuandmise peale ratsakaardiwäe salga wahi pealt ära. Wandeseltslased tungisiwad, kindral Bennigsen eesotsas, keisri magamisetuppa. Keiser ei saanud ära põgeneda ja püüdis ennast katte taha ära peita, kust ta siis ka keset tuba toodi.

Würst Adam Tshartfordiski kirjades jutustatakse keiser Paul I. surmamisest järgmiselt:

Nagu kõneldakse, andis krahw Nikolai Subow, päratu tugewa kehaga mees, keisrile esimese löögi. Peale seda ei suutnud enam miski asi wandeseltslasi tagasi hoida. Nüüd nägiwad nad keisris ainult waenlast, tiranni. Ohwri kaitsemata olek ei suutnud neid tagasi hoida, suurendas weel nendes metsikut kättetasumise wiha. Õnnetumale anti rohkeste hoopa. Üks wandeseltslastest, kelle nime ma nüüd enam ei mäleta, wõttis enese ümbert ohwitseri wöö ja tõmbas selle õnnetuma walitseja kaela. Keiser hakkas ennast kaitsema, sai ühe käe wabaks ja pistis selle wöö ja kaela wahale. Selle peale karjus ta: „Õhku! õhku!“

Sellel silmapilgul nägi keiser ühte punast ratsakaardiwäe ülikonda ja arwas selle oma poja Konstantini olewat. Keiser kisendas hirmu sees: „Halastage, keiserlik kõrgus! Õhku! Õhku!“ Wandeseltslased kiskusiwad keisri käed ära ja tõmbasiwad wöö suure jõuga kinni.

Õnnetu keiser oli juba surnud, aga metsikuks

muutunud kurjategijad kisuwad silmust kaela ümber ikka kôwemine kinni ja weawad eluta surnukeha taas edasi-tagasi. Rohkem arad põgenesiwad alguses ära. Need tulewad nüüd ka tagasi, wôtawad tapmisest osa ja käiwad oma metsikusega esialgsest kurjategijatest weel ülegi. Kindral Bennigsen tuleb tagasi ja näeb hirmuga koledat pilti. Ei tea, kui suurt läilastust see temas äratas, aga see on õige, et ta sellele koledale sündmusele kiireste otsa peale tegi. Peab tähendama, et suur osa wandeslasi õhtusõõgi ajal rohkeste wiina jõi. Nüüd nimetati lossi ülemaks kindral Bennigsen ja sõjawäed wandusiwad keiser Aleksander I-le fruudusewannet.

Ühes keisri Aleksander I walitsusega algas ka uus ajajärk. Paul I. surm näitas, kui kindluseta walitsus on, mis wägiwaldsete politsei- abinõude waral püütakse jalal hoida: neli aastat püüdis keiser riietes, kübarates jne. korda jalale seada ja niipea kui ta silmad oliwad kinni läinud, muutus see kõik. Ümargusi mütsisi ja kääritud äärtega saapaid oliwad kõik uulitsad täis. Ka naisterahwad paniwad omale ruffu uued ülikonnad selga ja nõnda mindi uulitsale, nagu see endise keisri ajal waljuste ära oli keelatud.

Ja rahwas fundis, nagu oleksiwad ahelad ta ümberf maha langenud, nagu oleks ta hauast uuele elule ja liikumisele tõusnud.

V.

Walitseja wõimu piiramise mõte pidi ju Paul I. surma järele kohe elusse tõusma, sest selle piiramata wõimuga walitseja tegewus kutsus ju surmamise pääwakorrale. Ja tõeste, sellest ajast leitakse ka tähendusi, et krahw Pahlenil ja teistel wandeseltslastel kindel nõu olla olnud konstitutsioni maksuma panna, ja uus keiser pannud ise neile ette seda teha. See wõib tõsi olla, kui Aleksander I. ettewalmistusi ja neid olusid tähele panna, mille mõjul ta troonile astus.

Aleksander I. kaswatajaks oli Helwetsia mees Laharpe, oma ilmawaate poolest wabariiklane. Ta armastas wabadust ja austas inimese-õigusi. Õpilane pidas oma kaswatajast suureste lugu, armastas teda ja tal oli juba noorelt mõte, ennast troonist lahti ütelda. Aastal 1797 kirjutas Aleksander Laharpele: „Teile on juba ammugi mu mõtted teada, et ma tahan oma kodumaalt lahkuda. Praegusel ajal ei näe ma nende mõtete täidesaatmiseks mitte mingit wõimalust. (Aleksander oli siis aujärjepärija.) Aga selle eest annab mu õnnetu isamaa käekäik mõtetele teise sihi. Ma mõtlen, kui kord peaks walitsemise kord minu kätte tulema, siis teen ma omale pühaks ülesandeks riigile wabadust kinkida ja ei lase teda ka mitte tulewikus meeletumate käes mängukanniks olla. See asi pani mind õige paljude asjade üle järele mõtlema ja mulle näitab, et see oleks ilusamaks rewolutsioni kujuks, sest teda

saadaks seadusline wõim korda.“ Edasi kirjutab Aleksander, et tema ja ta sõbrad alaliselt koguwad kasulikka raamatuid ümber panema, millest rahwas haridust saaks.

Sellepärast püüab ta peale aujärjele astumist järk-järgult rahwa asemikkudekogu sisse seada, mis waba konstitutsioni sünnitaks. Sellejärele lõpeks keisriwõim otsa ja kui taewa Isa tõõd õnnistab, läheb keiser kuhugi kõrwale, elab seal oma isamaa õitsmist nähes õnnelikult ja rahuliselt.

Kui Aleksander I. (1801—1825) troonile astus, kaotas ta kohe Paul I. poolt maksma pandud kitsendawad määrused ära. Ta häwitab ka salatoimetuse ära, mille ülesanne oli riigi-kuritegusid wälja otsida, kergendas kurjategijate saatust, wabastas waimulikud ihunuhtlusest. Ühes sellega astuti ka esimesed sammud, mis uut riigikorda tõotasid: keiser asutas alalise nõukogu, kellel woli oli kõiki seadusi läbi waadata. Nõukogu ülesanne oli järgmine: „Wene riigi wõimust ja head käekäiku seaduste põhjale rajada.“ „Nõukogu pidi iseäranis alamate seisuste peale oma tähelepanemist pöörama. Ta pidi nendes julgust ja elu äratama. Peale selle awaldas keiser soowi kõiki senati õiguseid uuendada, et ta õigusemõistmises ja seaduse-täitmises ülemaks paigaks oleks. Aga kaugemale ka nende efekawatsemistega ei saadud, ja selleks andis sõda Napoleon I. põhjust.

Peale rahutegemist Tilsitis 1807. tahtis Alek-

sander endiste mõtete täidesaatmist jätkata. Ta usaldas Wenemaale konstitutsiooni sisseseadmise eelnõu tegemise tuttawa riigitegelase Speranski hooleks, kes sellel ajal keisri usaldusewääriline oli.

Tema riigi-uuendamise eelnõu järele pidi seaduste järelewaatamine ja heakskiitmine riigivolikogu hooleks jääma. Kohalised asjad pidiwad kubermangude, maakondade ja waldade wolikogude hooleks jääma. Wallawolikogude liikmeteks waliti maapidajad-mõisnikud ja selle peale walisiwad waldade wolikogud maakonnakogusid. Maakondade kogud walisiwad kubermangude kogude liikmeid ja need siis wiimaks riigiduuma liikmed. Talupoegade wabastamine pidi Speranski eelnõu järele järkjärgult ette wõetama. „Tõõrahwale“ ei tahetud pooleski politikalisi õigusi anda. Walitsemine pidi ministeriumide kätte minema, aga seaduse-eelnõude walmistamiseks riigiduuma jaoks asutati riiginõukogu, mille liikmed keiser ise nimetas. Speranski nõu oli uuendust korruga läbi wiia, aga keiser ei olnud sellega nõus. Kahe aasta pärast kaotas Speranski keisri usalduse ja pärastine sõda Napoleon I-ga juhtis keisri tähelepanemise uuenduste pealt hoopis kõrwale.

Kogu selle aja jooksul astus Aleksander I. ühe konstitutsioonilise sammu. Ta jättis ärawõidetud Soomemaale Rootsi riigikorra makswaks ja awas isikliselt seal maapäewa. Peale Prantsuse sõda, andis ta Poolamaale konstitutsiooni, iseäralise sõja-

wäe ja oma ette rahad. Keiser awas Warssawis maapäewa ja ta ütles troonikõnes, et ta konstitutsioni loodab Jumala abiga terwele riigile anda.

Olgugi et keiser oma noore ea lootustest kõrwale kaldus, pööris Aleksander I. weel kord 1818 oma warema mõtte juurde, terwele Wenemaale konstitutsioni anda, tagasi. Ta andis selle eelnõu tegemise Nowosiltsowi hooleks. Ta kõneles würost Wjasemskiga, kes ka selle töö osaline oli; et tahab ilma ajawiitmata konstitutsioni sisse seada. Peawiiwitus fulla raha puudusest, mida selle muudatuse peale tarwis läheb.

Kuid Nowosiltsowi poolt kokkuseatud eelnõu järele jäi ülemwõim täieste keisrile alale ja riigimaapäew pidi seaduseandmises temaga ühes töötama. Maapäew pidi kahest palatist koos olema, ülempalat (senat) ja alampalat. Senatorid nimetas keiser, kuna teise palati liikmed kohalistel maapäewadel walifi. Maapäew pidi wiie aasta sees üks kord kokku tulema ja ta istumine pidi 30 päewa wältama.

Äga ka need effekawatsemised jäiwad ilma tagajärjeta. Wiimastel aastatel hakkas keiser riigi ümbermuutmise plaanidest täitsa kõrwale hoidma. Riigiwalitsemises ajas tähtsat osa krahw Araktshejew, kes keisri täielise sõpruse ja usalduse osaline oli.

VI.

Krahw Araktshejew äratas selleaegsetes inimestes õiget wihkamist. Teda nimetati „ussiks“ ja „kõige kahjulikumaks inimeseks kogu Wenemaal“. Ta oli ilma südameta, harimata ja tige soldat, ja tõi riigivalitsemisesse suureste waljust ja iga elaw mõte ja tegu langes tema poolt tagakiusamise alla.

Sablukow kirjutab temast oma üleskirjutustes järgmiselt:

Oma wälimuse poolest oli Araktshejew suure ahwi sarnane, kellele ülikond selga aetud. Ta oli kaswu poolest pikk mees, õige lahja, tugewate lihastega, pika peenikese kaelaga. Selle juures liigutas ta iseäraliselt lõuga, just kui oleks krambid sees käinud. Tal oliwad suured paksud kõrwad ja ta suur, inetu pea seisis ikka weidi külje peal. Ta nägu oli mullakarwa, põsed sisse langenud ja laia nina augud oliwad lahtised. Ta augus silmad oliwad hallid ja kogu ta keha kujutas mõistuse ja wiha segu. Ta oli wäikese mõisniku poeg ja astus suurtükiwäe-kooli õppima. Koolis oli ta niiwõrt usin õppima, et pea ohwitseri ausse tõsteti ja geometria-õpetajaks nimetati. Aga selles ametis oli ta ütlemata wali ja käis õpilastega niiwõrt metsikult ümber, et ta suurtükiwäe-polku teenima saadeti. Selle wäega seltsis tuli ta Gatshinasse teenima.

Aleksander I. ajal sai Araktshejew kõige wägewamaks, aga õieti oli ta, ütleb Sablukow, terwele

riigile piinaks. Ta wiis keisri õige piinlikusse seisukorda, mille tagajärjeks mäss oli, kui keiser Nikolai I troonile astus. Et rahu jalale seada, tuli kõige pealt Araktshejew ametist lahti lasta. Rahwahariduse-ministeriumi wõimukonnas tegiwad Magnitski ja Runtsh tööd, kes ennemalt igasuguse hariduse ja waba sõna häwitajad oliwad. Wiimase all sai Peterburi ülikool suureste kannatada. Kiriklistes ringkondades kiskusiwad Jurjewi kloostri ülema Fotio sarnased mehed wõimu oma kätte, kes kõiki neid taga kiusasiwad, kelle waated nende omadest lahku läksiwad. Sõjawäes walitses kirjeldamata waljus. Wäe pea-ülesandeks jäiwad hiilgawad paradid, mis soldatise kangeste piinasiwad. Sõjawäe-asutused, kus talupojad soldatiteks oliwad, pidiwad wäetenistust pidama, aga ühtlasi ise ka kõik tööd ära tegema, nii et kroonu wäljaminekud suureks ei läheks. Need asutused oliwad täielised sunnitöö-asutused, kus iga talupoeg sõna tõsisest mõttes täieline ori oli, kellega Araktshejew wõi ta poolehoidjad wõisiwad seda teha, mis tahtsiwad. Nuuskurite-amet ja tagakiusamine seati uueste jalule. 1807. aastal asutati 3-liikmeline komitee laialdaste wolidega ja nuuskurite hulgas leidus isikuid, kes wanadest tähtsatest suguwõsadest pärit oliwad.

Ja nõnda siis, esimene Wene walitseja, kes ise tarwiliseks arwas wägiwalda walitsusest eemale heita ja selle asemele seadust ja riigi põhjusseadusi seada, ütles sellest ülesandest ennast lahti. Ta lei-

dis, et wõimalik on Araktshejewi tegewusega leppida.

See üksteise wastu rääkiw olek selgub Aleksander I. iseloomust, kes juba noorest peast oli sunnitud hoowitülide hulgas elama. Need kaotaswad ta usu inimeste sisse ja ta hindas isiklist läbikäimist kõige ülemaks. Ajalooteadlane Schilder tähendab, et Keiser Aleksander I. alaliselt kahewahel seisis. Ta jättis paljuid kahtlema, kahewahele, ja pärast otsustati asi hoopis wastupidiselt. Seda omadust pidiwad paljud keiser Aleksandri I. juures tundma, nagu Tshartorõiski, Speranski jne. Ainult üks inimene jäi otsani keisri usalduse wääriliseks. See oli krahw Araktshejew.

Wiimast seletatakse sellega, et Aleksander I. kindlaste Araktshejewi usaldust uskus ja et miimane ta käskusi ilma otsustamata täitis. Ta tunnistab keisri waimliselt omast täieste kõrgemaks. Araktshejew oli allaheitlik teener ja see tegi ta wõimulolemise ka wõimalikuks, sest enesearmastaja ja haiglaselt kahtleja keiser ei sallinud ka kõige wäiksemaid märkusid enese kohta. Sellest see ka tuli, et keiser oma wõimu kitsendamise juures mitte kõige wähematki ette ei wõtnud. Keiser andis küll Poolamaale konstitutsioni, aga selle juures soowis ta, et sealne maapäew tema waadete järele talitaks, ja keiser hakkas juba esimesest aastast peale seal konstitutsioni omalt poolt muutma ja täiendama. Maapäewale anti keisri nimel teada, et tal ei ole

õigust walitsuse tegewust arwustada, olgugi et tal ehk palju oleks ette heita.

Kui maapäew 1820 keisri poolt ette pandud seadused tagasi lükkas, siis teatas Aleksander I. kaudselt, et niisugune tegewus wõib konstitutsioonile kardetawaks saada. See tähendab, Aleksander I. las kis Poolamaal rahwa asemikud alles selle tingimisega kokku jääda, et nad tulewikus keisri tahtmist täidawad.

Nõnda seletab siis keiser Aleksander I. iseloom seda, miks tema enese poolt mõteldud eelnõud walitusewiisi muutmises täide saatmata jäiwad. Parema Wene seltskonna lootused wajusiwad kokku ja seaduste põhjal walitsemise asemel wältas isiklik walitsemine krahw Araktshejewi juhatusel all.

VII.

Et walitsemine Araktshejewi hooleks anti ja riigikorras mingit muudatust ette ei wõetud, siis äratas see seltskonnas suurt rahulolematust. Ka kaardiwäe ohwitseride ja isegi soldatite hulgas, kes wäljamaade sõjakäikudest oliwad osa wõtnud, sünnitas see nurinat. Wäljamaal saiwad ohwitserid ja soldatid sealsete kombete ja walitsewa korraga tutawaks, aga kui nad koju tuliwad, leidsiwad nad eest, et siin wägiwald walitseb ja ülekohtu-teod wõimalikud on.

„Meie walasime oma werd,“ ütlesiwad soldatid, „aga meid sunnitakse jälle mõisa wäljal teorjuses higistama. Meie peastsime riigi rõhuja käest, aga nüüd piinatakse meid endid.“

Sõjawäed kandsiwad nurinat rahwa sekka ja selle wili oli, et Aleksander I. wiimastel walitsuseaastatel mitmes kohas talupojad mõisnikkude wastu mässama hakkasiwad.

Kui Wenemaal weel usti, et Aleksander I. wiimaks weel oma lubadused täide saadab ja õiguslise korra maksma paneb, alamatele kodanikkude õigused kindlustab, ei läinud rahulolematu ka nuri-semistest ja läbirääkimistest kaugemale. Aga kui lootus kadus ja elawamad uuenduste poolehoidjad tarwiliseks pidasiwad uuendusi oma jõududega kätte wõidelda, tõusis aastal 1817 esimene salaühisus elusse (peastmise-ühisus), millel riigi ümbermuutmise eesmärgiks oli. See tegi otsuseks ka jõuga keisrile wastu panna. Warsti asutati peastmise-ühisuse asemele palju laialdasem selts, hea käekäigu ühisus. Aastal 1821 jagunes see kaheks seltsiks, põhjapoolseks ja lõunapoolseks, mis mõlemad ise-seiswalt töötasiwad. Nendel seltsidel oli eesmärgiks wägiwaldset riigipööret toime panna ja kui tarwis on, kui keiser konstitutsioni wastu ei wõta, siis keisrit ja keisri perekonda kõrwale tagandada. Seltsi liikmed wõeti iseäranis ohwitseride hulgas ja seltside juhid püüdsiwad heameelega kindralisi, polkude juhatajaid jne. hulka tõmmata. Solda-

tite ja talupoegade peale ei pööranud dekabristid pea mingit tähelepanemist.

Konstitutsion, millest dekabristid mõtlesiwad, pidi ainul tmõisnikkudele politiklainsi õigusi andma, ja sellest küljest tuletas ta endiste konstitutsionide eel nõusid meelde. Arwati, et talupojad ja teised alamad seisused sellega juba küllalt rahul on, kui neile isiklik wabadus ja kodanikkude-õigused antakse.

Salaseltsid ei olnud liikmete poolest mitte wäga rikkad ja nad töötasiwad hoopis pikaldaselt ja uimaselt. See ei teinud nuuskuritele sugugi ras kusi nende tegewust silmas pidada. Aleksander I-le anti salaseltsidest teada, teatati ka seda, kes osalised on, aga ta ei wõtnud nende wastu mitte mingisugusid abinõusi käsile. Ta ootamata surm 19. nowembril 1825 aastal heitis salaseltsid iseärali ssesse seisukorda. Aujärjepärija Konstantin Pawlowitsh ütles ennast juba 1822, aastal Aleksander I-ga kokku leppides trooni-õigustest lahti, kuid see oli wäga wähedel teada. Keiser Aleksander suri Taganrogis, Konstantin elas Warssawis, kuna Nikolai Pawlowitsh, kellel nüüd trooni-pärimise õigus oli, Peterburis wiibis.

Peale Aleksander I. surma anti, nagu seadus nõuab, keiser Konstantin Pawlowitshile truudusewannet. Aga pea kuu aega läks enne möõda, kui selgusele jõuti, et aujärg Nikolai Pawlowitshi kätte lähëb. Asja selgitamata olek andis dekabristidele põhjust Nikolai wastu wälja astuda. Nad seletasi-

wad, et nad seda wanema wenna Konstantini kaitseks teewad. Peale selle kartsiwad dekabristid, et Nikolai kare wägiwallawalitseja on, ja wiimaks, nad teadsiwad, et salaseltside asi tuttaw on ja et nad ikkagi käsile wõetakse. Nõnda oliwad nad siis sunnitud otsekohe awalikult wälja astuma. Salaseltside tegewus läks palju elawamaks. Tehti otsuseks sõjawäge niikaugele wiia, et see 14. detsembril, kui keiser Nikolai I-le mindakse wannet andma, mitte sõna ei kuula.

Mis edasi teha, selle kohta ei oldud weel selgusele jõutud. Julgeid ja arukaid juhtisid dekabristide hulgas ei olnud ja sellepärast siis, nagu mitmed osalised isegi juba ennemalt arwasiwad, ei olnud mässu kordamineku peale suurt lootust.

Ja nii ka sündiski.

Wandeseltslastel läks korda Peterburisse senati juurde kaunis suurt osa kaardiwäge kokku koguda, teistes polkudes ka kahtlust ja wandeseltslaste wastu poolehoidmist äratada, ja see oli ka kõik, mis dekabristid ära teha suutsiwad.

Nad lootsiwad, et walitsus nendega hakkab läbirääkimisi pidama, ja selle järele kujutasiwad nad ka oma edaspidist tegewust. Nad mõtlesiwad walitsusele nõudmise ette panna, et see isewalitsuse ärakaotamise üle manifesti wälja annab, ajutise walitsuse asutab, talupojad wabastab, kodanlised wabadused annab jne. Niisugune oli Rõlejewi eelnõu.

Äga Nikolai I. fundis ennast küllalt niiwõrt kindla ja tugewa olewat, et ta sugugi ei arwanud tarwiliseks läbirääkimisi ette wõtta.

Ta saatis niihästi truud kui ka kahtlejad polgud mässajate wastu wälja. Ta ei saatnud neid mitte läbirääkimisi pidama, waid selleks, et teised tuleksiwad wannet andma. Mässajatel ei olnud mitte mingisugust tegewuseplaani ja sellepärast jäiwad nad ka hoopis ilma tegewuseta.

Mässajad piirati igalt poolt sõjawäega sisse ja neil oli üks kahest walida: kas surra wõi alla anda.

Äga iseenesest ei olnud mässajate seisukord tõeste mitte nii wäga halb. Sõjawägi ei tulnud mitte ühel ajal. Ja raske oli ütelda, kas Nikolai I. wõis nende peale oma lootust panna wõi mitte, olgugi et nad pea kõik oliwad female wandunud. Nõnda andsiwad Preobrashenski ja ratsa-kaardiwäe polkude soldatid mässajatele rahwa kaudu teada, et nad tahawad mässu poole lüüa, kui äga mässajad peaksiwad ise algust tegema. Mässajate wastu saadetud polkude hulgas oli ka arusaamata wiisil Ismailowski polk, kes Nikolaile truudust ei wandunud. Ja nii seisis kuni õhtuni, ilma et midagi oleks ette wõtetud.

Äga mässulised wäed ei awaldanud oma tegewuses mitte mingisugust algust. Nad seisiwad, ilma et oleksiwad paigast liikunud. Nad ei teadnud, mispärast nad siin on, ja mis nad wiimaks pea-

wad tegema hakkama. Diktator Trubetskoi ei tulnud nende juurde. Ta uitas sellel ajal mööda linna ümber ja ei teadnud, kuhu minna. Sellel ajal, kui terwe tähelepanemine oli senatiplatsi poole pööratud, kui terwe linn otse wärisedes selle kurbmängu lõppu ootas, wiibis Trubetskoi kuskil kõrwal üksipäini, põhjatu suurte hirmu tundes. Aga tema kord oleks olnud sündmuste keskaigas wiibida.

Üleüldse ei leidunud mässajate hulgas meest, kellel niipalju mõju oleks olnud, et oleks mässawate jõudude korralduse oma peale wõtnud. Mässajad seisiwad ja kisendasiwad: „Hurraa Konstantinile!“

Nähtawaste ootasiwad nad oma hukatust.

Esmalt taheti rahuga mässajad alla wõita, aga kui see ei aidanud, otsustas Nikolai ratsa-kaardiwäega, mida ta juhatas, mässajate kallale tungida.

„Jumala ja tsaari eest — marss, marss!“

Ratsawägi tungis kindral Orlowi juhatuse all mässajate kallale, kuid rahwas wõttis selle kiwirahega wastu. Niisama loobiti wäge ka puutükkidega, mida lisaku kiriku ehituse juurest wõeti. Kaardiwägi tungis laisalt ja wastumeelselt kallale ja keeras ruttu tagasi. Teise ja kolmanda pealetungimise wõtsiwad mässajad püssitikkudega wastu, ilma et nad ühtegi pauku oleksiwad lasknud. Orlow astus häbiga tagasi, aga pärast sai ta ikkagi mässu mahasurumise eest krahwi aunime. Peale kolmanda kallaletungimist kihutasiwad ratsa-kaardiwäelased senati juurde, kus neile senati katfuselt puuhalgusi

kaela loobiti. Nad tahisiwad teine poolt mässajate peale tungida. Moskwalased sihtisiwad nende peale ja tahtsiwad kogutuld anda, mis kõik oleks pikali pannud. Aga seal jooksis Bestushew ette ja hüüdis: Jätke järele! Soldatid kuulasiwad sõna, ainult mõned üksikud paugud kuuldusiwad. Mõned kaardiwäelased langesiwad hobuste seljast maha.

Kui kaardiwäelased kasarmutes tuleandmist kuulsiwad, kisendas M. Küchelbäcker:

„Lapsed, meie mehi tapetakse maha!“

Ja terve wäeosa liikus N. Bestushewi juhafuse all senatiplatsile.

Nende wäeosa ilmumisega ei muutunud mässajate seisukord sugugi paremaks. Nad seisiwad ilma liikumata, kuna Nikolai sõjawägi neid kõigilt poolt ümber piiras. Nagu ennegi, ei olnud neil ühtegi meest, kes oleks käsku andnud ja juhatanud. Nad ei teadnud, mis teha. Nad oliwad ilma suur-tükiwäeta, ilma ratsawäeta, soldatid seisiwad koha peal külma käes wärisedes ridamisi, just kui paradil peal.

„Mis meie siis ometi siin seisame ühe koha peal?“ kõneles üks feldweebel. „Waadake, päike hakkab juba looja minema. Jalad on seismisest otse nõrgaks jäänud, käed külma käes kangeks, ja meie ikka seisame.“

Juba hakkas pimedaks minema. Mässajate ootamine läks ülipiinlikuks, sest nad ei teadnud, mis teha, ja see teadmata olek wäsisas suureste ära.

Nikolai käs kis (peale läbirääkimiste kindral Sobosanetiga, kus ka ühegile ofsusele ei jõutud) suurtükkidest tuld anda. Esimene laeng anti senatihoonele, kust katusele mõned inimesed langesiwad. See meeldis ratsawäe-ohwitseridele ja need nõudsiwad tuleandmise kordamist.

Mässajate wäed ja rahwas ei liikunudki paigast.

Mässajad hüüdsiwad laskmise peale: „Hurraa, Konstantinile!“ ja tahtsiwad püssitikkudega suurtükiväe kallale tormata.

Äga esimesele laskmisele järgnes tuleandmine — teine, kolmas ja neljas.

Laengud saffusiwad just keset mässajaid. Iäi haawatuid ja surnuid maha. Ka palju ilmasüütaid sai surma. Mässajad ei jõudnud tuleandmisele wastu panna ja paniwad igale poole jooksmas.

Suur hulk mässajatewäge põgenes Neewa peale, kus Bestushew neid püüdis korraldada, et nendega minna ja Peeter-Pauli kindlust ära wõtta. Äga seal hakati nende peale suurtükkidest tuld andma. Selle peale waatamata, et soldatise rohkestel langes, püüdis Bestushew ikkagi elawaid ritta seada. Äga seal kuuldus korraga hirmus hüüd: „Meie upume ära!“ Suurtükikuulid oliwad jää ära purustanud ja nüüd langes see sisse. Muist soldatise uppus ära, muist peasesiwad. Äga selle aja sees andis suurtükivägi tuld edasi, mis põgenejaid ära häwitas. Ulejäänud osad põgenesiwad kunstide-akade-

mia hoowi peale ja püüdsiwad sealt wastu panna. Aga see oli wõimetu katse ja nad jooksiwad mööda Wassili saart laiali.

Kui palju inimesi sellel puhul surma sai, ei ole teada, aga kõneldi, et uulitsad ja Neewa surnukehadega olla kaetud olnud. Tulewalgel korjatud kogu õõ läbi haawatuid ja surnuid üles ja pestud werd. Nikolai käsk, et surnukehad tulewad hommikuks ära koristada, täideti kõige halastamatamal wiisil. Tsaari käsutäitjad teinud Neewa jää sisse aukusi, kuhu mitte ainult surnukehad, waid ka need raskeste haawatud inimesed olla lastud, kes oma jõuga ei jaksanud ära põgeneda. Paljud haawatud ei julenud ennast arstidele näidata ja suriwad wiimati arstiabi puudusel.

Politseinikud ja töölised, kes platsi puhastasiwad, wõtnud rääwimisi ette. Nad ei wõtnud mitte ainult nende surnukehade juurest riideid ja asju ära, mis nad jääaukudest sisse lasiwad, waid nad püüdnud ka põgenejaid kinni ja riisunud paljaks. Pärast, kui Neewa peal jääd murtud, leitud selle küljest tihti inimeste käsa, jalgu, wahest ka terwed surnukehad. Siis keelati Wassili saare lähedal jäämurdmine ära. Kui jõgi kewadel lahti läks, kandsiwad wood õnnetumast mässust osawõtjate surnukehad merde.

Ka lõunapoolses sõjawäes ei olnud mässul suuremaid tagajärgesi ja Nikolai I. suutis oma wõimu täies suuruses maksma panna.

Dekabristide mäss oli mõisnikkude poolt viimaseks katseks, sõjawäe abil, ilma rahwata konstitutsiooni sisse seada.

VIII.

Nikolai I. (1825—1855) oli walitseja, kes igasugustele konstitutsionilistele püüetele wastu astus. Seda arwati juba nende poolt, kes noort keisrit lähemalt tundsid, ette ära. Ta hindas piiramata walitsusewõimu kõige ülemaks, mida tema ajal „Seaduste kogus“ ka uueste kinnitati. „Seadustekogu“ järele on Kõige Wenemaa keiser piiramata wõimuline walitseja. Keisri päralt on kõik: seaduseandmine, kohus, walitsus, kõigi riigiasjade korraldamine, ta walitsus on püha ja soowiawaldamine selle piiramiseks, kitsenduseks on surmawäärne. Alamad on riigi päralt; ka ilma lubata wäljamaale sõitmine on kuritegu. Riigi alamate nimekirjast oli wõimata ilma kõige kõrgema lubata lahkuda. Põhjusseaduste 47. paragrahw 20 kõneles: „Wene riiki walitsetakse kindlate põhjusseaduste peal, mis isewalitseja wälja annab“. Keiser wõis nõnda seadust muuta, nagu ta soowis, ja wõis seadusest üleastumist lubada. Kui keiser ei soowinud, et ta tahtmine oleks kõigile tuttaw olnud, siis andis ta käsud wälja, mis niiwõrt saladusesse jäiwad, et neid isegi walitsewale senatile ei teatatud.

Nikolai I. juhtis kõike riigijõudu keisriwõimu kindlustamise peale ja niisama rõhuti iga waba otsustus ja tegewus maha.

Kõik waikis, kõik peitis ennast ära.

Selle walju walitsuse tagajärjed tuliwad juba Nikolai I. ajal nähtawale. Tema walitsuse hindamiseks ei tarwita meie mitte selleaegse walitsuse wastaste mõtteid ja arwamisi, waid ameflikkude esitajate omasid. Oma kirjutustes kõneles kindral Kutusow, keda Nikolai I. saatis 40. aastate sees mõnda kubermangu järele waatama, järgmist:

„Ma sõitsin kõige paremal aasta-ajal kolmest kubermangust läbi. Wilja korjamise ja heina koristamise juures ei olnud mitte ühtegi rõõmuhääle awaldamist kuulda. Ei olnud ühtegi liikumist märgata, miska rahwas oleks oma rahulolemist awaldanud. Mure ja kurwastuse pitsatimärk on kõikides nägudel; see paistab ka kõikides tunnetes ja tegudes silma. See muremärk oli minule seda imelikum, et nende kohtade pöldudel, kust ma läbi sõitsin, saak rikkalik oli, mis lubas põllumeeste tööwaewa ausaste tasuda.

Riigi waene seisukord tuleb puudulikust walitsusest. Suur on ametnikkude hulk, kes tahawad rikkaks saada; ei ole kohtutes õigust, ei ole tegudes tõtt, igal pool kasupüüdmine ja rõhumine. Meie juures püüab iga minister oma walitsuse tähtsuse ülesnäitamiseks palju departemangusi, komisjonisi, kantseleisi, mis ametnikka fais, asutada. Aga sel-

legi pärast läheb walitsus õige halwaste. Keisri Majesteedi aujärje ümber on mõned inimesed, kes seal kaitse ette tegiwad, mille läbi keiser mitte mingisugusid kuritõõsi ei näe. Ka rahwa hädahäält ei ole sinna kuulda.“

Kelle poole peab rõhutu pöörama? Kas ministeriumi poole? Aga sealt wastatakse ikka: „Ei ole minu asi.“

Ka sõjawägi, kelle peale keiser pea-tähelepanemist pööras, oli wiletsas seisukorras. Suremiste ja haigeksjäämisteprotsent oli sõjawäes väga suur. „Määratu suur sõjawägi ei ole mitte riigi jõu, waid just jõuetuse awaldaja. Ja mistarwis see määratu suur wägi, kui ta haiguste kätte lõpeb, kui ta, wõib ütelda, ilma kasuta ja kuulsuseta riigi hea käekäigu ära sööb?“

Kui Krimmi sõda algas, alles siis saadi weel seisukorrast aru, mille sisse riik oli langenud. Ja Wenemaale tõi see sõda rasket kahju. Endise korra edasikestmise muutus otse wõimatuks ja ta pidi kaduma. See kord langes keiser Nikolai I. seltsis hauda.

Aleksander II. walitsuse algust terwitati niisamasuguse rõõmuga, nagu Aleksander I. troonileastumist. Noor keiser wõttis walitsuses peatselt muudatusi ette; seltskonnas kõneldi uuendustest ja lootused paremuse peale tõusiwad elusse. Ja tõeste, Aleksander II. esimesi kümme walitsuseaastat wõib kindlaste suurte muudatuste ajajärguks nimetada.

Sellel ajal uuendati kohtud, asutati kohaline semstwowalitsus, tehti trükiseaduses kergendusi, wabastati talupojad orjusest ja ihunuhtlus kaotati ära.

Talupoegade wabastamine ja teised uuendused äratasiwad rahwa seas keisri wastu südamlise armastuse elusse. Rahwa armastuse toetus kinnitas ka keisrit, et ta wõis uuenduste teel edasi sammuda, nii et riik wiimaks oleks omale konstitutsioni saanud ja sellega ühtlasi ka kõik need wabadused, ilma milleta juba igal kodanikul wõimata oli elada.

Aleksander II. poolt ette wõetud uuendused näitasiwad, et walitsus sinnapoole püüab, näitasiwad, et riiki selleks ette walmistatakse, ja need lootused elustasiwad terwet seltskonda. Mõned semstwoja mõisnikkude-kogud awaldasiwad neid fundusi ka adressides, mis keisrile saadeti. Keiser ei ütelnud ennast mitte konstitutsioniwastase olewat ja leidis, et selle sisseseadmine täitsa ajakohane on.

Aga liikumine ei olnud weel küllalt tugewal alusel ja sellepärast wõis ka ta edenemisele peatselt takistusi tulla. Ta edenemine seisis hoowi-ringkondade ja ametnikkude mõju all, kellele näitas, et piiratud wõim nende elukorrale küllalt mõnus ei ole. Wanade kombete juurest nende juurde üleminek kutsumis üksikutes kohtades korratud elusse. Ühtlasi sellel ajal, 1863. a., tõusis Poolamaal mäss ja kõik need nähtused suurendasiwad uuendustewastaste mõju. Ja keiser Aleksander II. hakkas ka aega-

mööda nende poole kalduma, kes Nikolai aegse ametnikkude korra truud poolehoidjad oliwad. Uuestealati wõitlust uuenduste wastu ja sellest wõitlusest kujunes õige laialdane rewolutsioniline liikumine, mille tagajärjeks kurb sündmus, Aleksander II. tapmine 1. märtsil 1881. aastal oli.

Aleksander III. kuulutas 1881. aastal 29. aprillil antud manifestis, et ta isewalitsusele truuks jääb, ja praegune keiser Nikolai II. walitses selsamal põhjusmõttel kuni 1905. aastani. Siis tuli Wene riigiwõimu ajaloos suur pööripäew, sest 1905. aastal 17. oktobril kuulutati Wenemaal konstitutsion maksma ja kutsuti rahwaasemikkude kogu kokku.

Kuidas meie riigi käsi uues ajajärgus on käinud, see on kõigil lugejatel weel elawalt meeles.

